สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์ของ

สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงประชุม มนตรีสุริยวงศ์ จ.จ.

ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๖

คุณหญิงมนตรีสุริยวงศ์ (ประชุม บุนนาค) จ.จ.

ชาตะ — ๑๓ กันยายน ๒๔๑๓

มรณะ — ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๗

ห อ ง
ศ.ม.จ. สกัท

คำนำ

นายลิขิตสารสนอง มาแจ้งความ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรว่า ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงประชุมมนตรีสุริยวงศ์ ซึ่งกำหนดในวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๙๖ ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือ เรื่องสาส์นสมเด็จ คือลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีไปมาโต้ตอบกัน กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังความประสงค์

เรื่องสาส์นสมเด็จนี้ มีต้นฉบับและสำเนาอยู่ที่หอสมุดดำรงราชานุภาพ เป็นตัวอักษรพิมพ์ดีดโดยมาก ที่เป็นลายพระหัตถ์จริง ๆ ก็มีบ้าง เก็บอยู่ในแฟ้มรวม ๒๓ แฟ้ม เริ่มต้นตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๗๕ จนถึงพุทธศักราช ๒๔๘๖ ทายาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์ ประทานให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้นำลายพระหัตถ์สาส์นสมเด็จนี้ลงพิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากร อันเป็นนิตยสารของกรม ปรากฏว่ามีผู้พอใจอ่านมากเพราะมีเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับอักษรศาสตร์ ศิลป์ วรรณคดี โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และอื่น ๆ อีก

ได้เคยรวมพิมพ์เป็นเล่มแล้ว จัดเป็นภาคได้ ๑๑ ภาค ส่วนที่พิมพ์ในคราวนี้มีอนุสนธิต่อจากฉบับที่พิมพ์มาแล้วจึงจัดเป็นภาคที่ ๑๒

กรมศิลปากร ขออนุโมทนากุศลบุญราศีที่เจ้าภาพได้ทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่คุณหญิงประชุมมนตรีสุริยวงศ์ และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นวิทยาทาน ขออำนาจแห่งกุศลทั้งปวงนั้นจงดลบันดาลให้ คุณหญิงประชุมมนตรีสุริยวงศ์ ผู้ล่วงลับไปประสพอิฐวิบุลมนุญผลในสุคติภพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๙ มิถุนายน ๒๔๙๖

ประวัติสังเขป

คุณหญิงประชุมมนตรีสุริยวงศ์ เป็นธิดาพระยาราชพงษานุรักษ์ (ชม บุนนาค) ท.จ. และคุณหญิงสวาสดิ์ราชพงษานุรักษ์ เป็นมารดา เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๓ ตรงกับวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๓๒ คุณหญิงมีพี่น้องรวมอุทธรเดียวกัน ๓ คนคือ

คนที่ ๑ คุณหญิงประชุมมนตรีสุริยวงศ์ จ.จ.

คนที่ ๒ หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ท.จ.

คนที่ ๓ หลวงวิชิตสุรไกร (ไชยบุนนาค) ต.จ.บ.ม.

คุณหญิงประชุมมนตรีสุริยวงศ์ ได้ทำการสมรสกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ (เชียร บุนนาค) บุตรท่านพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น) และท่านคุณหญิงเลื่อมมารดา เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๕ แต่มิได้มีบุตร์ กับพระยามนตรีสุริยวงศ์

คุณหญิงประชุม ฯ เป็นผู้มีนิสสัยสุภาพเยือกเย็น จึงสามารถเข้าได้ทั้งเจ้านายข้าราชการทุกชั้น ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชชกาลที่ ๕ ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ อยู่เสมอ จึงเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับตระกูลจุลจอมเกล้าฝ่ายใน ตำแหน่งที่ ๔ ชื่อจตุตถจุลจอมเกล้า จ.จ. เป็นเกียรติยศสำหรับตระกูลและผู้มีตำแหน่งเฝ้า.

ระหว่างปฐมวัยและมัชฌิมวัย เป็นระยะเวลาที่คุณหญิงมีความสมบูรณ์พูลสุขเป็นที่ยิ่ง และด้วยเหตุที่ท่านชอบในทางนาฏศิลป์ ท่านจึงได้สร้างโรงประชุมมหรสพไว้ที่หน้าบ้านเพื่อเป็นอนุสรณ์ของวงศ์สกุลและเป็นที่หย่อนใจของท่าน ได้เปิดโรงเป็นปฐมฤกษ์เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ และท่านเจ้าคุณอนิรุทเทวา ได้จัดละครรำมาแสดงเป็นปฐมฤกษ์เปิดโรง และใช้เป็นที่แสดงมหรสพต่าง ๆ ตลอดมา

คุณหญิงได้ดำเนินอายุของท่าน ด้วยความผาสุขสมบูรณ์จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๒ พระยามนตรีสุริยวงศ์ ผู้สามีล้มป่วยลงด้วยโรคหัวใจ และเขาหวาน และได้ถึงแก่กรรมลงเมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ด้วยการสูญเสียสามีอันเป็นที่รักยิ่งของคุณหญิง จึงทำให้คุณหญิงเศร้าโศกและล้มป่วยลง ประจวบด้วยเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา คุณหญิงจึงต้องอพยพหลบภัยไปอยู่ในที่ต่าง ๆ อาการป่วยก็ซุดลงเป็นลำดับ ประกอบด้วยอายุท่านชราภาพมากแล้ว เหลือความสามารถของแพทย์จะช่วยเหลือให้คงชีพต่อไปได้ ท่านจึงถึงแก่กรรมลงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ ณ บ้านเชิงสพานพุทธยอดฟ้า ชนบุรี สิริรวมอายุได้ ๗๔ ปีเศษ

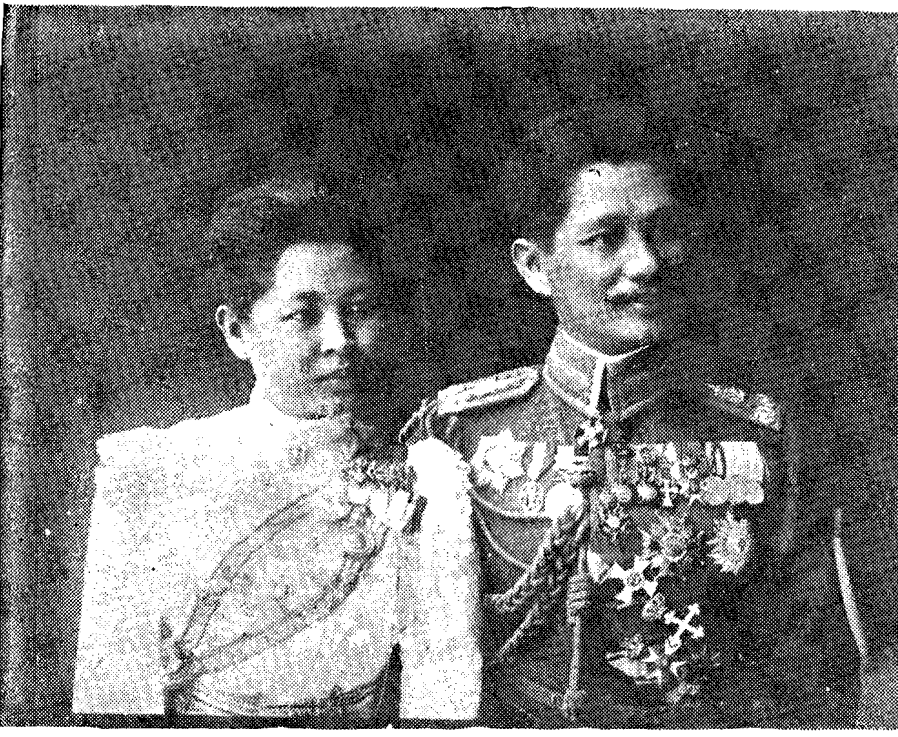

รูปคู่

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (เชียร) กับคุณหญิงประชุมมนตรี
แต่งตัวเต็มยศ

ถ่ายเมื่อครั้งพระยามนตรีสุริยวงศ์
ยังมีบรรดาศักดิ์เป็น นายพันตรี

พระราชวรินทร์
เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา

โปรดแก้คำผิดดังต่อไปนี้

หน้า	บรรทัดที่	คำว่า	แก้เป็น
๑	๔	ต้องเล่าเมือง	ต้องเล่าเรื่องเมือง
๒	๒๑	พระเจ้าเมินดง	พระเจ้ามินดง
๓	๑๘	สามารถย้าย	สามารถขยาย
๕	๖	ยังเป็นธาตุ	ยังเป็นธาตุไม้
๖	๒	ซับซ้อนกันมาก	ซับซ้อนกันมา
๙	๘	อันมีเป็นเค้า	อันนี้เป็นเค้า
๑๐	๒	คนอื่นที่เป็นแขก	คนอื่นที่ไปเป็นแขก
๑๑	๗	รถหยุด	หยุดรถ
๑๖	๕	กว้างยาว ๕ วา	กว้างราว ๕ วา
๑๘	๑๑	พอลงสร้าง	พอลงมือสร้าง
๑๙	๓	ทรงบำเพ็ญ	ทรงพยายามบำเพ็ญ
๑๙	๗	๑๒ ปี	๒๑ ปี
๑๙	๗	พ.ศ. ๓๔๐๑	พ.ศ. ๒๔๒๑
๒๐	๕	ของเกิดความรู้	ของเกินความรู้
๒๑	๓	มีการผิง	มีวิธีผิง
๒๑	๖	ไม่ใช่แต่	ไม่ใช่มีแต่
๒๑	๗	เครื่องหมายผูกคอเด็ก	เครื่องผูกคอเด็ก
๒๒	๑๕	ผิดแท ๆ	ผิดแท้ ๆ

หน้า	บรรทัดที่	คำว่า	แก้เป็น
๒๔	๔	เรือนย่น	เรือนย่อ
๒๗	๑	เพียงจะกำจัด	เพียงจะกำจัด
๓๑	๑๗	อยู่สบาย	อยู่ไม่สบาย
๓๔	๗	มิแต่ฝรั่ง	มิแต่ทหารฝรั่ง
๓๔	๑๔	ผิวกบัวนะ	ผิดกบัวนะ
๓๕	๓	ผู้ยกผัง	ผู้ยกผัง
๓๖	๙	ประศ	ประดู
๔๓	๑	เมืองที่สราง	เมืองที่สร้าง
๔๔	๕	ประตูสัง	ประตูวัง
๔๔	๑๕	ต่อไปข้าง	ต่อไปข้าง
๔๔	๑๘	เฉลิมพระเกียรติหนึ่ง	เฉลิมพระเกียรติวัดหนึ่ง
๔๕	๘	ชั้นหอนาฬิกา	ชั้นยอดหอนาฬิกา
๔๕	๑๙	เมืองลอร์เคอสัน	เมืองลอร์เคอสัน
๔๖	๘	ในสำนัก	ในราชสำนัก
๕๑	๑๙	อิกหลังหนึ่ง	อิกครั้งหนึ่ง
๕๓	๓	พระนิพนธ์เที่ยว	พระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยว
๕๓	๗	จงต้องสัมเลิก	จึงต้องสัมเลิก
๕๓	๑๗	ว่าเป็นเสาไต้	ว่าจะเป็นเสาไต้
๕๘	๑	เป็นสมย	เป็นสมัย

สาส์นสมเด็จ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๔ เที่ยวเมืองมัณฑเล (ต่อ)

จะพรรณนาว่าด้วยเมืองมัณฑเล จำต้องเล่าเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในหมู่เดียวกันให้ทราบเสียก่อน เพราะเป็นเมืองอันเคยเป็นราชธานีอยู่ใกล้ ๆ กันอยู่ถึง ๔ เมือง คือ เมืองชัยบุระ พม่าเรียกกันเป็นสามัญว่า "เมืองสะแคง" Sagaing ไทยเราเรียกว่า "เมืองจักกาย" เมือง ๑ เมืองรัตนบุระ เรียกกันเป็นสามัญว่า "เมืองอังวะ" เมือง ๑ เมืองอมรบุระ เมือง ๑ และเมืองรัตนบุรณะ เรียกกันเป็นสามัญว่า "เมืองมัณฑเล" เมือง ๑ ชื่อที่เรียกกันเป็นสามัญคงเป็นชื่อเดิมของท้องที่ เช่นเดียวกันกับ "บางกอก" เป็นชื่อเดิมของท้องที่ ซึ่งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ข้อนี้เห็นได้ที่เรียกเมืองมัณฑเลคงเป็นชื่อของภูเขา ตรงนั้นมาแต่เดิม ทำเลที่ตั้งทั้ง ๔ เมืองที่ว่ามาอาจเปรียบให้เข้าใจได้ง่าย ๆ คือเมืองสะแคงตั้งริมแม่น้ำเอราวดีทางฝั่งตะวันตก เหมือนอย่างเมืองธนบุรี เมืองอังวะตั้งทางฝั่งตะวันออกตรงกันข้ามกับเมืองสะแคงเหมือนอย่างที่พระนคร ฯ เมืองอมรบุระตั้งทางฝั่ง

ตะวันออกเหนือเมืองอังวะขึ้นไปราวสักแค่วัดเชมาธิรตาราม เมืองมัณฑเลก็ตั้งทางฝั่งตะวันออก เหนือขึ้นไปอีกราวที่เมืองนนทบุรี แต่เมืองมัณฑเลตั้งห่างฝั่งแม่น้ำกว่าเพื่อน เวลามาในเรือเมื่อถึงเมืองสะแคงแลเห็นได้ทั้ง ๔ เมืองพร้อมกัน เพราะเหตุใดจึงตั้งเมืองราชธานีถึง ๔ เมืองติดต่อกันไปเช่นนั้น มีอธิบายในเรื่องพงศาวดารว่าตั้งแต่ราชวงศ์พระเจ้าอนุรุทธ์เสียเมืองพุกามแก่จีนเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ เมืองพม่าก็ยับเยินแยกกันออกไปเป็นหลายอาณาเขต เป็นโอกาสให้พวกไทยทั้งไทยใหญ่ไทยน้อยไปย่ำยีเมืองพม่า ต่อมาในสมัยนั้นมีเจ้าไทยใหญ่องค์หนึ่งพม่าเรียกว่า "สอยุน" Sawyun (น่าจะมาแต่คำภาษาไทยว่า "เจ้ายวน") ได้ครองอาณาเขตหนึ่ง จึงตั้งเมืองสะแคงเป็นราชธานีอยู่เพียง ๕๙ ปี เกิดเหตุด้วยเจ้านายฆ่าฟันกันขึ้นเอง เจ้าองค์หนึ่งมีชัยชนะชื่อว่า "สะโดะมินพญา" Thado Min Bya จึงข้ามมาตั้งเมืองอังวะเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๗ เมืองอังวะแม้ต้องตกอยู่ในอำนาจสัตรูเป็นครั้งคราว ก็เคยเป็นราชธานีทั้งในสมัยเมื่อแยกกันกับมอญและสมัยเมื่อรวมเป็นอาณาเขตเดียวกันเป็นเวลาเกือบ ๔๐๐ ปี นานกว่าเมืองอื่นทั้งสิ้น จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๖ (ตรงกับรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์) พระเจ้าปะดุงในราชวงศ์อลองพระ จึงสร้างเมืองอมรบุระขึ้นใหม่ แล้วย้ายราชธานีไปตั้ง ณ ที่นั้น แต่เมืองอมรบุระเป็นราชธานีอยู่เพียง ๗๖ ปี ถึงรัชกาลพระเจ้าเมนดงก็สร้างเมืองมัณฑเลขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ (ตรงกับรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์)

เมืองมัณฑเลเป็นราชธานีอยู่ได้เพียง ๒๘ ปีก็เสียประเทศพม่าแก่อังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ตำนานของราชธานีพม่าทั้ง ๔ เมืองมีมาดังนี้ ได้ความรู้ขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง คือว่าตั้งแต่เมืองอังวะเป็นราชธานี พม่าเรียกนามประเทศของตนว่า "กรุงอังวะ" และเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า "พระเจ้าอังวะ" ทุกองค์ ถึงย้ายราชธานีไปตั้งที่อื่น จดหมายในราชการเช่นพระราชสาส์นเป็นต้น ก็คงเรียกว่า "กรุงอังวะ" และ "พระเจ้าอังวะ" ตลอดมา ประหลาดที่เหมือนกับประเพณีไทยแต่ข้างก่อน ในหนังสือราชการก็เรียกนามเมืองไทยว่า "กรุงศรีอยุธยา" และเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า "พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา" สืบมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ถึงรัชกาลที่ ๔ จึงเปลี่ยนเรียกว่า "กรุงสยาม" และ "พระเจ้ากรุงสยาม"

ลองพิจารณาหามูลเหตุที่ย้ายราชธานี ได้ความเป็นเค้าเงื่อนว่าเมืองสะแคงคับแคบ เพราะมีแม่น้ำอยู่ข้างหน้าและมีภูเขาอยู่ข้างหลัง ผู้คนพลเมืองมากขึ้นไม่มีที่จะขยายเมือง จึงย้ายราชธานีข้ามมาตั้งที่เมืองอังวะอันเป็นที่ทำเลกว้างขวางและมีคลองทางคมนาคมกับเมืองอื่นสะดวก ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้าปะดุงสามารถย้ายราชอาณาเขตออกไปได้มาก ถือว่าเป็นพระเจ้าราชาธิราช เห็นว่าตัวพระนครราชธานีที่สร้าง ณ เมืองอังวะเล็กนักไม่สมกับเป็นราชธานีของพระเจ้าราชาธิราชเช่นเมืองหงสาวดีแต่ข้างก่อน จึงให้สร้างเมืองราชธานีใหม่ พิเคราะห์ดูแผนผังเห็น

ได้ว่าถ่ายแบบเมืองหงสาวดีของพระเจ้าบุเรงนองมาสร้าง ชนานนามว่าเมืองอมรบุระ เหตุใดพระเจ้ามินดงจึงย้ายจากเมืองอมรบุระไปสร้างเมืองมัณฑเลเย็นราชธานี จะพรรณนาในที่อันต่อไปข้างหน้า

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงค์ฯ ทราบฝ่าพระยาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๑ เดือนนี้ โปรดประทานไปพร้อมด้วยรายงานเล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า กับรูปฉายประกอบกันด้วย ๔ รูป ได้รับประทานแล้ว พระเดชพระคุณเย็นล้นเกล้า

พระวิจารณ์ส่งเสริมเรื่อง "นางจรัส" นั้นดีหนัก ทำให้ความเห็นของเกล้ากระหม่อมมั่นคงขึ้นอีกมาก ในพระวิจารณ์นั้นประกอบด้วยศัพท์มาก ทำให้เกล้ากระหม่อมติดใจพิจารณาศัพท์เหล่านั้นต่อไป เมื่อได้ความรู้แจ่มแจ้งขึ้นก็ต้องกราบทูลให้ทราบฝ่าพระยาทไว้ด้วย

คำว่า "ปราการ" ในภาษาบาลีมีความหมายแต่เพียงว่าวงล้อมรอบ จะเป็นกำแพงก็ได้ รั้วก็ได้ ที่สุดจนม่านก็ได้ เช่นตัวอย่างว่า "สาณิปาการสยน" เตียงนอนมีม่านวงล้อมรอบ

คำว่า "กำแพง" ในภาษาเขมรมีเหมือนกัน แต่เขาใช้เรียกแต่จำเพาะกำแพงกั้นเขตที่ไม่มีเชิงเทิน ถ้ามีเชิงเทินเป็นที่ต่อสู้ศัตรู เขาเรียกไปเสียอีกอย่างหนึ่งว่า "ยันทาย"

คำว่า "นาง" ในภาษาเขมรมีเหมือนกัน แปลว่าผู้หญิง เหมือนกันเขียน "นาง" อย่างเดียวกัน แต่อ่านออกเสียงว่า เนียง สถานควนเนียง อันเป็นต้นทางที่ไปเมืองสตูลนั้นก็คือควนนางหรือเนินนางเรานี่เอง

คำว่า "ขรัล" คนภาษาเขมรพยแต่ "ขราล" แปลว่าสะเก็ดไม้ เสี้ยนไม้ อยู่ข้างจะเล็ก แต่ก็เข้าทีอยู่มากที่ยังเป็นชาตุคำแปลนั้นอาจผิดไปจากความหมายเดิมก็จะได้ ถ้าแปลว่าไม้ขรแล้ว "นางขราล" ก็ได้ความว่านางไม้ เข้าท่างที่ต้องประสงค์ได้ แต่คนคำที่ประกอบเสร็จว่า "นางขราล" ในภาษาเขมรไม่พบ

ตามพระดำริว่า ใบเสมาเป็นคำตลาดเพราะเหมือนกับใบเสมาซึ่งหมายเขตโบสถ์นั้นถูกต้อง ส่วนใบยังตามข้อมซึ่งมักทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมนั้น ปากตลาดเรียกว่าลูกข้อม ไม่เรียกใบเสมา เพราะรูปไม่เหมือนใบเสมา แต่แท้จริงก็เป็นวัตถุอย่างเดียวกัน

เรื่องคัมภีร์ลานทองของพระเจ้ายรมโกศ ฝ่าพระยาททรงสันนิษฐานสมเหตุสมผลเรียบร้อยดีมาก ความสันนิษฐานของเกล้ากระหม่อมแพ้ ขัดด้วยเหตุผลหลายประการ

อ่านเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ซึ่งมีกล่าวถึงตำนานพระมุเตา รู้สึกว่าประมูลกันกับพระชาตุตะเกิง และก็เป็นแบบที่เหมือนกับไทย ไม่ว่าปูชนียสถานใด ๆ จะต้องลากเอาพระเจ้าเข้าไปติดถึงปูชนียสถานนั้นเสมอ ให้นึกสนุกในการที่พระมุเตาหลายลง ถ้าหาก

ว่าพวกนักปราชญ์โบราณคดีตั้งใจจะตรวจ แล้วก็เป็นโอกาสอันดีที่จะตรวจให้เห็นการก่อสร้างซึ่งทำซับซ้อนกันมากก็ครวอย่างไรนั้นได้โดยง่าย ด้วยไม่ต้องลงทุนลงแรงมากนัก ทำโดยวิธีขุดร่องเป็นรางผ่าสูญกลางองค์พระธาตุ กวาดมูลดินในร่องให้เกลี้ยงเกลาเท่านั้น การก่อสร้างซึ่งได้ทำมาก่อนซ้อนขึ้นกันอย่างไรก็จะเห็นปรากฏหมด

วิธีหักเงินเดือนไว้ใช้เป็นค่าซ่อมแซมที่อยู่ของอังกฤษเขานั้น รับรองว่าดี

อ่านหนังสือพิมพ์เห็นว่าหน้าเรื่องว่า "การแต่งงานแปลก ๆ ของชาติต่าง ๆ" เขาบอกว่าตอนมาจากคำของเสฐียรโกเศศ ซึ่งแสดงปาฐกถาในวิทยุกระจายเสียง ด้วยอำนาจชื่อแห่งเสฐียรโกเศศซึ่งเป็น ผู้ที่เกล้ากระหม่อมนับถือว่ามีความคิดจริงได้ อ่าน ๆ แล้วก็ได้ความพอใจ โดยเหตุที่เรื่องแต่งงานสมรสนั้น ฝ่าพระยาทกับเกล้ากระหม่อมได้เขียนความเห็นแลกกันมาพักหนึ่ง แล้วเมื่อมาพบเข้าอีกก็ทำให้รำลึกถึงฝ่าพระยาทจึงจะได้หยิบความเห็นของเสฐียรโกเศศสรุปทูลถวายต่อไปนี้

เขาว่าวิธีแต่งงานสมรสของชาติในประเทศต่าง ๆ นั้น จัดได้ว่ามีอยู่สามอย่าง คือฉุดคร่าเอาเจ้าสาวไปเป็นเมียอย่างหนึ่ง ซื้อเจ้าสาวไปเป็นเมียอย่างหนึ่ง กับเป็นผัวเมียกันโดยปรองดองด้วยความรักใคร่ต่อกันและกันอีกอย่างหนึ่ง แล้วเขาก็แถลงวิธีแต่งงานของชาติต่าง ๆ เป็นตัวอย่างโดยสมควร แม้การฉุดคร่า

จะเป็นการกระทำอย่างป่าเถื่อนอยู่ก็ดี ภายหลังเมื่อรู้จักศิลธรรม ได้ร้องขอต่อพ่อแม่ยอมยกให้แล้ว แต่การพิธีก็ยังทำปรากฏเป็นฉุดคร่าอยู่ตามเดิม เขาเห็นว่าการยืดประตูของเราก็มาแต่วิธีฉุดคร่า คือว่ายืดประตูลงเชือนกั้นพวกเจ้าบ่าวจะมาฉุดเจ้าสาว พวกเพื่อนบ่าวก็คอยยกมาช่วยกันฉุดเอาเจ้าสาวไป เพื่อนสาวก็คอยช่วยกันต่อสู้คุ้มกันเจ้าสาวไว้ ส่วนการที่เจ้าบ่าวเข้าไปอยู่ในบ้านพ่อตานั้น เขาเห็นว่าจะมาแต่วิธีซื้อลูกสาว เมื่อเงินไม่พอก็ขอเอาแรงรับใช้พ่อตาแทนเงิน ลางทีจะเป็นเพราะเหตุนั้นเอง จึงทำให้คำว่า "บ่าว" ซึ่งแปลว่าหนุ่มกลายเป็นคนรับใช้ไป อย่างไรก็ดี ธรรมดาความเห็นก็ย่อมมีผิด มีถูก แต่ที่เขาเห็นเช่นนี้ประกอบด้วยเหตุผลน่าฟัง ซึ่งควรจะนำความมากราบทูลให้ทรงทราบ

อีกเรื่องหนึ่ง เห็นในหนังสือพิมพ์เหมือนกัน เขายกชื่อเรื่องว่า "ศิลปกรรมของจีน" และยกชื่อผู้แต่งว่าพระยาเมธาธิบดี พึงชื่อเรื่องก็เข้าที พึงชื่อผู้แต่งก็ไพเราะ จึงได้ลงแรงอ่านเมื่อจบสันไปฉบับหนึ่งแล้วก็หยิบเอาชิ้นอะไรไม่ได้ แล้วเขายังลงพิมพ์ต่อไปอีก ๒ ฉบับ รวมเป็น ๓ ฉบับต่อกัน แต่ไม่มีความเพียรพอที่จะอ่านให้จบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

บ้านชินนามอน บีนัง

วันที่ ๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉัน ได้รับลายพระหัตถ์ ฉบับ ลงวันที่ ๓๐ พฤษภาคม นั้นแล้ว

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) กับพระยาเมธาธิบดี (สารท) นั้น หม่อมฉันได้เคยคุ้นกับเขามาแต่ก่อนทั้ง ๒ คน เสฐียรโกเศศเป็นนักเรียนอัสสัมชัญ ไม่เคยไปเมืองฝรั่ง แต่เรียนรู้ภาษาอังกฤษได้อย่างดี เป็นผู้มีอุปนิสัยชอบค้นโบราณคดีและแต่งหนังสือสำนวนดีด้วย เขารับราชการอยู่ในกรมศุลกากรมาแต่เดิม หม่อมฉันเคยอยากได้มาไว้ในหอพระสมุด ฯ แต่ไม่มีเงินเดือนจะให้เขาเท่าที่ได้อยู่ในกรมศุลกากรก็จนใจ เมื่อถึงสมัยรัชชกาลใหม่ ถูกปลดออกจากกรมศุลกากรไปว่างอยู่คราวหนึ่ง ต่อมาได้รับตำแหน่งในหอพระสมุด ฯ แทนพระพินิจวรรณการอยู่บัดนี้ การค้นคว้าของเขาแต่เดิมมา มักเสาะหาทางหนังสือที่แต่งไว้เป็นภาษาอังกฤษ ตั้งแต่ไปอยู่ในหอพระสมุด ฯ จับค้นทางหนังสือภาษาไทย ได้พิมพ์ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๑ เมื่อเร็ว ๆ นี้ เล่มหนึ่ง หม่อมฉันนึกว่าเสฐียรโกเศศนี้ ภายหน้าอาจจะเป็นนักปราชญ์ได้คนหนึ่ง ถ้าโลกธรรมไม่จูงใจไปเสียทางอื่น ส่วนพระยาเมธา ฯ นั้น หม่อมฉันเข้าใจว่าความรู้ของแกที่เอามาแต่งหนังสือ อยู่เพียงแปลมาจากหนังสือภาษาอังกฤษที่ได้อ่าน

ไม่มีอุปนิสัยใจรักโบราณคดี หรือจะคิดวินิจฉัยได้เหมือนเสฐียรโกเศศ วินิจฉัยของเสฐียรโกเศศว่าด้วยวิธีแต่งงานข้าวสาวนั้น หม่อมฉันออกจะเห็นชอบด้วยและมีอุทาหรณ์ที่จะสนับสนุน ด้วยหม่อมฉันเคยไปดูทั้งวิธีแขกอิสลามแต่งงาน และวิธีจีนแต่งงานที่เมืองปีนังนี้ วิธีแขกอิสลามนั้นทำพิธีใหญ่ที่บ้านฝ่ายเจ้าข้าว แต่งไฟฟ้าหรูหราและเชิญเพื่อนฝูงไปเลี้ยงเวลาค่ำก่อน แล้วจึงแห่เจ้าข่าวด้วยมีกระบวนผู้คนมาก ตัวเจ้าข่าวนั่งเย็นประชานในกระบวนแห่ ไปยังบ้านเจ้าสาว อันมีเย็นเค้าให้เห็นว่ามาแต่ลักษณะชิงเจ้าสาว วิธีแต่งงานของจีนมีในหนังสือขายประเพณีจีน เห็นชัดว่ามาแต่ประเพณีซื้อ เพราะส่งเจ้าสาวไปยังบ้านเจ้าข่าว บางรายก็ให้เจ้าข่าวไปสู่บ้านเจ้าสาว รายที่หม่อมฉันได้เคยไปดูนั้นเจ้าข่าวไปสู่บ้านเจ้าสาว เข้าใจว่าตอนเช้าทำพิธีบูชาบูรพการีก่อน พิธีนั้นหม่อมฉันไม่ได้เห็น ๆ แต่มีแห่เครื่องบูชา ถึงเวลาค่ำผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาวเชิญพวกพ้องไปเลี้ยงอาหาร แต่หม่อมฉัน (ขอตัวตอนกินเลี้ยง) ไปต่อเมื่อเลี้ยงแล้ว เขาเชิญให้ขึ้นไปพักอยู่ที่ห้องประชุมที่บนเรือน แล้วพาเจ้าสาวออกมาคำนับ (บางทีจะให้มาคำนับแต่แขกที่สูงศักดิ์เป็นได้) สักครู่หนึ่งพวกแขกก็มาประชุมกันในห้องนั้น ถึงเวลาฤกษ์เจ้าข่าวกับเพื่อนข่าวมาถึง เจ้าข่าวกับเจ้าสาวไปยืนเคียงกันอยู่ที่หัวโต๊ะยาวที่ตั้งไว้กลางห้อง เชิญแขกเข้าไปยืนล้อมโต๊ะคราวละสัก ๑๐ คน เจ้าสาว

ส่งถวายรังนกน้ำเชื่อมให้รายตัวทุกคน แขกรับมากินและอวยพรแก่บ่าวสาวแล้วถอยออกมา คนอื่นที่เป็นแขกช่วยงานก็เข้าไปทีละชุด ทำพิธีเช่นว่ามาจนหมดจำนวนแขก พิเคราะห์ดูลักษณะก็เป็นอย่างชั้นนั้นเอง เป็นแต่ฝ่ายหญิงชั้นชาย

ในคราวเมล้นี้ หม่อนฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่ามาถวายอีกท่อนหนึ่งในตอนที่ ๔ ว่าด้วยตำนานเมืองมัณฑเล กับรูปฉายเมืองมัณฑเลด้วย ๓ รูป คือ

๑. รูปคูและสะพานประตูเมืองมัณฑเลด้านใต้ ถ่ายจากข้างใน

๒. รูปสะพานข้ามคูเข้าเมืองมัณฑเล

๓. รูปประตูเมืองมัณฑเล ถ่ายจากข้างใน

เรื่องตำนานเมืองมัณฑเลยังจะมีในคราวหน้าต่อไปอีก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๔ เที่ยวเมืองมัณฑเล (ต่อ)

เวลาบ่าย ๑๖ นาฬิกาในวันที่ ๒๕ นั้น ขึ้นรถยนต์ไปส่งการ์ดเยียมตอบผู้ขัญชาการมณฑลและเจ้าเมืองมัณฑเล แล้วให้

ขับรถไปเที่ยวดูเมือง ลงไปทางข้างใต้ตามถนนสายกลาง อันทั้งสำนักงานต่าง ๆ กับทั้งโรงเรียนและวัดวาของฝรั่ง จนสุดชานเมืองแล้วกลับย้อนขึ้นมาตามถนนอีกสายหนึ่ง ซึ่งเป็นทำเลการค้าขาย มีรถรางและตึกแถวทั้ง ๒ ข้างทาง เมื่อถึงบ้านอูเงวชินแวะให้ภรรยาเขาพบครู่หนึ่ง แล้วให้ขับรถเที่ยวดูพระนครทางข้างนอกตลอกด้าน ไปจนถึงเชิงเขามัณฑเลอันเป็นที่สุดชานเมืองทางข้างเหนือ รถหยุดลงเที่ยวเดินดูวัดหลวงซึ่งสร้างไว้ที่เชิงเขาจนจวนพลบจึงกลับ ขากลับคนขับรถพาผ่านมาทางข้างในพระนคร แต่ไม่ได้หยุดดูอะไรเพราะใกล้มืดอยู่แล้ว เมื่อมาถึงที่พักได้รับจดหมายภรรยาผู้บัญชาการมณฑลเชิญพวกเราเลี้ยงน้ำชาวันที่ ๒๖ และได้รับจดหมายของผู้บัญชาการมณฑลยอกมาให้ทราบในทางราชการ (เข้าใจว่าตามคำสั่งของรัฐบาลที่เมืองร่างกุ้ง) ว่าจะทำพิธีศราทธพรต ถวายพระเจ้ายอร์ชที่ ๕ ณ วัดเซ็นต์มารี วันที่ ๒๘ เวลาเช้า ๑๑ นาฬิกา ได้จัดที่นั่งไว้สำหรับพวกเราแล้ว

การที่ไปเที่ยวดูเมืองมัณฑเลย่ายวันนี้ต้องงดที่เที่ยวตามได้กะไว้แห่งหนึ่ง คือเลิกขึ้นยอดเขามัณฑเล เพราะเขานั้นสูงกว่า ๑๕๐ วา ทำทางขึ้นเป็นขั้นบันไดมีหลังคาตลอดทาง จะต้องเดินขึ้นบันไดแต่เชิงเขาหลายร้อยขั้น จึงจะถึงพระเจดีย์วิหารที่บนเขา คิดถึงอายุสังขารของฉันเห็นเหลือกำลังที่จะขึ้นให้ตลอดได้ ครั้นจะหาเก้าอี้นั่งให้คนหามขึ้นไป เมื่อรู้ว่าเจดีย์สถานต่าง ๆ อยู่บนยอดเขาเดี๋ยวนี้เป็นของสร้างใหม่ทั้งนั้น ก็เสื่อมศรัทธา จะเล่าแต่

เรื่องตำนานตามที่ได้ยินมา ว่าแต่เดิมที่บนไหล่เขานั้นพระเจ้ามินดงให้สร้างวิหาร มีพระพุทธรูปใหญ่กับรูปพระอานนท์แกะด้วยไม้ลงรักปิดทอง พระพุทธรูปท้ายนี้ชำรุดพระหัตถ์ลงมาที่เมืองมัณฑเล สมมตเป็นปางตรัสพยากรณ์แก่พระอานนท์ แต่พระพุทธรูปกับรูปพระอานนท์และวิหารนั้นไฟไหม้เสียหมดแล้ว ต่อมาเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๔ รัฐบาลอินเดียได้พระบรมธาตุที่ขุดพบในคันธาราษฎร์ อันมีอักษรขาโรกีที่กรันตว่าเป็นของพระเจ้ากนิษกะมหาราช บรรจุไว้ในพระเจดีย์ (เมื่อราว พ.ศ. ๕๐๐) ลอร์ดมินโต ไวสรอยผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ยอกให้พระบรมธาตุนั้น แก่ประเทศพม่า ผู้คนพลเมืองต่างพากันยินดีแพร่หลาย มีมหาฤษีพม่าเรียกว่า "ระเสคยี" Yathe Gyi ตนหนึ่งชื่อ "อู ขันติ" U Khanti ผู้ซึ่งคนนับถือมาก (ฤษีพม่าเป็นอย่างไร จะมีอธิบายที่อื่นต่อไปข้างหน้า ฤษีตนที่ว่านี้เห็นจะนับถือกันทำนองเดียวกับพระศรีวิชัยในมณฑลพายัพ) รับเป็นหัวหน้าอำนวยการสร้างที่ประดิษฐานพระบรมธาตุนั้นบนยอดเขามัณฑเล เรี่ยไรได้เงินกว่า ๗๐,๐๐๐ รูปี เกินจำนวนเงินที่ทำเป็นจะต้องใช้ในการสร้างพระธาตุมนเทียร ก็ขยายความคิดสร้างวัตถุสถานต่าง ๆ เพิ่มเติมจนแลดูแต่ไกลเหมือนกับมีบ้านเมืองอยู่บนภูเขามัณฑเล ล้วนเป็นของสร้างใหม่ทั้งนั้น

เรื่องตำนาน การสร้างเมืองมัณฑเล มีอยู่ในหนังสือ อภิธานเมืองพม่าเหนือ Gazetteer of Upper Burma ที่รัฐบาลอังกฤษได้รวบ

รวมเรื่องพิมพ์ไว้ ว่าที่เมืองพม่ามีหนังสือพยากรณ์ (เรียกว่า Theiksa เห็นจะตรงกับที่ไทยเราเรียก "ทักษา") มาแต่โบราณ ในหนังสือนั้นอ้างว่า กาลครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ ประทับพักอยู่ที่ยอดเขา มัณฑเล มีนางยักษินีตนหนึ่งเลื่อมใส ไปบูชาตามประสายักษ์ พระพุทธองค์ทรงแย้มพระโอษฐ์ (คือทรงยิ้ม) เป็นเหตุให้พระอานนท์ทูลถาม (ตามแบบตั้งต้นเรื่องพุทธพยากรณ์ต่าง ๆ พระพุทธองค์จึงโปรดประทาน อธิบายแก่พระอานนท์ ว่าที่ทำเลเขามัณฑเลนั้นเคยตั้งราชธานีมาแต่อดีตกาลหลายครั้ง ทั้งเมื่อในศาสนาพระพุทธกกุสันธ พระพุทธโกนาคมน์ และพระพุทธกัสสป แม้พระองค์เองเมื่อยังเสวยพระชาติเป็นสัตว์ต่าง ๆ ก็ได้เคยมาอาศัยอยู่ที่เขามัณฑเลนั้น แล้วทรงพยากรณ์ต่อไปว่า เมื่อศาสนาของพระศากยมุนีล่วง ๒,๐๐๐ ปีแล้ว ก็จะมีพระมหากษัตริย์ สมมติวงศ์เชื้อสาย ของนางยักษินีนั้น มาตั้งราชธานีที่เขามัณฑเลอีก คติที่อ้างพุทธพยากรณ์ต่าง ๆ เช่นกล่าวมานี้ น่าจะเกิดขึ้นในเมืองลังกาก่อน แล้วจึงเอาอย่างมาแต่งขึ้นในประเทศเหล่านี้บ้าง แม้ในเมืองไทยเราก็มี ฉันเคยได้ยินผู้ใหญ่อ้างพุทธพยากรณ์แต่ยังเป็นเด็กจำไว้ได้หน่อยหนึ่งว่า "สมุทจะเป็นผึ้ง เกาะสีชังจะเป็นท่าเรือ" แต่เสาะหาหนังสือพุทธพยากรณ์จะใคร่อ่านทั้งเรื่องยังไม่พบ ส่วนตำนานการสร้างเมืองมัณฑเลที่เป็นเรื่องพงศาวดารนั้น ว่าเมื่อพระเจ้ามินดงยังเป็นน้องยาเธออยู่ในรัชกาลพระเจ้าปะกันมิน (ไทยเรียก "พุกามแมง") ทรงพระ

สุบินครั้งหนึ่งว่าได้ทอดพระเนตรเห็นนครใหญ่อยู่ที่เชิงเขามัณฑเล และต่อมาเมื่อเสวยราชย์แล้วทรงสุบินอีกครั้งหนึ่ง ว่าขี่นทรงช้างเผือกและช้างนั้นพาไปถึงเชิงเขามัณฑเล เมื่อเสด็จลงจากหลังช้างมีสตรี ๒ คนชื่อ บา Ba คน ๑ ชื่อ มอ Maw คน ๑ มารับพระกรเดินเคียงสองข้างพาขึ้นไปถึงยอดเขามัณฑเล ไปพบชายคน ๑ ชื่อ งะสิน Nga Sin เอาหญ้าหอมกำหนึ่งมาถวายทูลว่าหญ้ารอบเขามัณฑเลนั้นมีคุณนัก ถ้าเอาช้างม้าไปเลี้ยงได้กินหญ้าหอมจะเจริญกำลังมีอายุอยู่ได้ยั่งยืน ดังนี้ เผอิญเมื่อพระเจ้ามินดงได้ราชสมบัติ ทรงเลือกพระน้องนางของพระเจ้าปะกันมินเข็นอัครมเหสี และเลือกราชธิดาของพระเจ้าพะคยีดอ (ไทยเรียก "จักกายแมง") ผู้เป็นพระบิตุลาเข็นมเหสี (คือนาง "อเลนันดอ" A'e nand aw ที่เข็นชนนีของพระนางสุปยาลัต) นางทั้งสองนั้นเกิดวันพฤหัสบดี อักษรนามเดิมร่วมวรรคเดียวกันกับนางยาและนางมอในพระสุบิน ก็เห็นสมด้วยพระสุบินนิมิต ประกอบกับมีพุทธพยากรณ์ดังกล่าวมาก่อนแล้ว จึงเกิดพระประสงค์จะสร้างราชธานีใหม่ที่เชิงเขามัณฑเล พิเคราะห์ในเรื่องพงศาวดาร เหตุอย่างอื่นที่เข็นย้ายให้สร้างเมืองมัณฑเลยังมีอีก แต่พม่ามิได้ยกขึ้นอ้าง คือตั้งแต่พม่ารบแพ้อังกฤษครั้งที่ ๒ พระเจ้าแผ่นดินพม่าเกิดเสียพระจริตบ้าง ต้องถูกปลงจากราชบัลลังก์บ้าง ติดๆ กันถึง ๓ พระองค์ ข้อนี้น่าจะเข็นเหตุให้คิดเห็นว่าเกิดอัปมงคลแก่ราชธานีเดิม แต่มูลเหตุที่สำคัญกว่าอย่างอื่นนั้นน่าจะเข็นด้วยเมื่อถึง

สมัยรัชกาลพระเจ้ามินดง เริ่มมีเรือกำปั่นไฟของฝรั่งขึ้นไปได้ถึงเมืองอังวะและอมรบุระ ก็เมืองทั้ง ๒ นั้นตั้งอยู่ริมลำน้ำเอราวดีทั้ง ๒ เมือง ฝรั่งอาจจะเอาปืนใหญ่ใส่เรือกำปั่นขึ้นไปยิงพระนครได้ จึงเห็นควรจะย้ายราชธานีไปตั้งให้ห่างพ้นทางขึ้นของศัตรู ข้อนี้น่าจะเป็นต้นเหตุ แต่พระเจ้ามินดงเกรงคนจะดูหมิ่นว่ากลัวฝรั่งจึงเอาแต่พระสุบินนิมิตกับพระพุทธพยากรณ์ขึ้นอ้าง ตรัสสั่งให้อัครมหาเสนาบดีเชิญกระแสพระราชดำริไปปรึกษาพระมหาอุปราช และเจ้านายผู้ใหญ่กับทั้งเสนาบดีมนตรีมุข และพระราชาคณะโหรพราหมณ์ก็เห็นชอบตามพระราชดำริโดยมาก เมื่อตกลงเป็นยุติแล้วให้ทำพิธีหา "สนิส" Sanis (เห็นจะตรงกับที่ไทยเรียกว่า "เสนียด" การทำพิธีนี้มีปรากฏอยู่ในหนังสือราชาธิราชหลายแห่ง แต่ไทยเรียกว่า "ชิมลาง") คือแต่งราชบุรุษพวกละ ๔ คน ๕ คนให้สมาทานศีลเสียก่อน แล้วต่างพวกแยกกันไปในเวลากลางคืน ไปซุ่มคอยฟังคำชาวเมืองขับร้องหรือพูดจากันเองโดยปราศจากความระแวดระวังอย่างไร ให้จดถ้อยคำที่ได้ยินนั้นมาเสนอให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตพิจารณาว่าเป็นมงคลหรืออวมงคลนิมิตสถานใด ครั้งนั้นได้สนิสแต่ล้วนเป็นมงคลนิมิต พระเจ้ามินดงจึงดำรัสสั่งให้เริ่มสร้างเมืองมัณฑเลเมื่อ พ.ศ ๒๔๐๐ เมืองมัณฑเลนั้นแผนผังเอาอย่างเมืองอมรบุระมาสร้าง ตัวพระนครเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสวางแนวกำแพงให้ตรงตามทิศทั้ง ๔ ยาวด้านละ ๖๐๐ ตะ (ตะหนึ่งหย่อน ๙ คอกไทยเศษสักนิ้วหนึ่ง) รวมทั้ง ๔

ห้องสมุด
ศ.ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

ด้านยาว ๒,๔๐๐ ตะเท่าจำนวนปีพุทธศักราชเมื่อสร้างเมือง ถ้าว่าอย่างไทยราวด้านละ ๕๙ เส้น ๑๓ วา ๓ ศอกเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน ปราการก่อด้วยอิฐไม่ถือปูน สูงตลอดยอดใบเสมา ๖ วา ตอนล่างหนา ๔ ศอกเศษ ที่ใบเสมาหนา ๒ ศอกเศษ มีเชิงเทินถมดินข้างด้านในกำแพงกว้างยาว ๕ วา ทำหอรบรายบนกำแพง ๘๙ วาหลังหนึ่ง ที่มุมเมืองทำหอรบเคียงกันเข้นข้อม มีประตูเมืองด้านละ ๓ ประตู ประตูเมืองก่ออิฐถือปูนเข้นย้อมมีหลังคาทำด้วยไม้ทาดินแดง เข้นทรงปราสาท ๓ ชั้นมีมุข ๒ ข้าง หอรบก็มีหลังคาทรงปราสาททุกหอ ตรงประตูเมืองข้างนอกก่ออิฐเข้นลับแลสูงเท่ากำแพงเมือง สำหรับยิงทางขื่นมิให้ยิงกรอกช่องประตู ทางเข้าออกต้องเลี้ยวหลีกลับแลนั้น มีถนนรอบกำแพงข้างด้านนอกพ้นถนนถึงคูเมืองมีน้ำขัง กว้าง ๒๖ วา ลึก ๑๐ ศอกตลอดแนวกำแพงทุกด้าน มีสะพานทางข้ามคูเมือง ๕ แห่งเข้าพระนครทางประตูกลางทุกด้าน แต่ด้านตะวันตกมีสะพานข้ามเข้าประตูใต้อีกสะพานหนึ่ง เป็นสะพาน "ประตูผี" (นครขมเมืองเขมรก็มี) ทุกสะพานกว้างราวสัก ๔ วา ก่ออิฐถมดินออกไปในคูเมืองข้างละสักส่วนหนึ่ง ยักเสาปูพื้นกระดานตรงกลางคูสักส่วนหนึ่ง สำหรับรื้อเข็ดเป็นทางเรือเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จเลียบพระนคร ที่มุมเมืองข้างภายนอกมีศาลเทพารักษ์และว่ามีรูปยักษ์อยู่ในนั้นทั้ง ๔ มุม แต่ฉันไม่ได้เห็นแก่ตา การฝังอาถรรพณ์เมืองมีมาในหนังสือฝรั่งแต่บางเรื่อง ว่าเอาคนฝังทั้งเป็น ณ ที่ต่าง ๆ ถึง ๕๒ คน

แต่มีผู้แต่งคนหนึ่งกล่าวว่าการที่เอาคนฝังทั้งเป็นนั้นมีในตำราจริง และเคยทำกันแม้ในยุโรปเมื่อคึกดำบรรพ์ แต่พม่าเลิกเสียแล้วช้านาน ใช้โอ่งใส่น้ำมันฝังเป็นอาถรรพณ์แทน ข้างในพระนครสร้างพระราชวังตรงศูนย์กลาง วางแผนผังแนวกำแพงวังเป็นสี่เหลี่ยม และตรงตามทิศทั้ง ๔ เหมือนอย่างพระนคร และสร้างมหาปราสาทตรงศูนย์กลางวังเป็นที่สุด (ลักษณะพระราชวังจะพรรณนาในวันอื่นต่อไปข้างหน้า) มีถนนใหญ่แต่ประตูกลางตรงเข้าไปถึงพระราชวังทั้ง ๔ ด้าน ท้องที่ในพระนครข้างภายนอกพระราชวัง พิเคราะห์ตามแผนผังสมัยเมื่อยังมีพระเจ้าแผ่นดิน ดูมีถนน (หรือทางเดิน) ตัดเป็นเส้นตรงซอยกันราวกับตาหมากรุก ได้ยินว่าที่ในบริเวณพระนครนอกจากที่ใช้ราชการ เช่นสร้างฉางข้าวและคุกเป็นต้น พระราชทานให้สร้างวังเจ้าและบ้านขุนนางกับทั้งทับกระท่อมของข่าวไพร่ คงเป็นเพราะเหตุนี้จึงมีที่ให้เป็นเจ้าของละแปลง ประหลาดอยู่ที่ไม่มีวัดในพระนคร แม้วัดที่สถิตของพระสังฆราชก็ให้สร้างนอกพระนครที่ริมคูเมืองทางด้านตะวันออก ถึงเจดีย์สถานก็คูเหมือนมีพระเจดีย์แต่องค์หนึ่งหรือสององค์ที่ในพระนคร (น่าจะเป็นของสร้างตอนปลายรัชกาล) เพื่อสะดวกแก่การทำพิธีสักการบูชา พวกชาวต่างประเทศให้ตั้งบ้านเรือนและตลาดอยู่นอกพระนครทั้งนั้น อนึ่งที่ตั้งเมืองมัณฑเลเดิมเห็นจะเป็นป่าอยู่โดยมาก แผ่นดินทางฝ่ายตะวันออกเป็นที่ดอนห่าง

ลำน้ำ แต่ทางฝ่ายตะวันตกเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมในฤดูน้ำ เมื่อสร้างเมือง มณฑเล พระเจ้ามินดงจึง ให้ขุดคลอง ชลประทาน มาจาก ยิงนันท) Nanda Lake อันอยู่ทางข้างเหนือเขามณฑเล ไขน้ำมายังพระนคร เรียกคลองนั้นว่า "รัตนนที" ใช้เรือได้ และได้น้ำมาลงคูเมืองแล้วไขเข้าไปใช้ในพระนคร ส่วนทางด้านตะวันตกอันเป็นที่ลุ่มต่อแม่น้ำเอราวดีนั้น ก็ให้ถมดินยกเป็นคันกันน้ำตลอดแนวเมืองมณฑเลให้ราษฎรตั้งบ้านเรือน และทำเรือกสวนได้ตลอด ที่ทำเลนั้น ได้ยินว่าเคยเกิดเหตุเพราะคันกันน้ำที่เมืองมณฑเลพังครั้งหนึ่ง น้ำท่วมถึงคนตาย จึงต้องคอยซ่อมแซมรักษากันกวดขันมาจนทุกวันนี้

พอลงสร้างเมืองมณฑเล พระเจ้ามินดงก็ย้ายราชสำนักจากเมืองอมรบุระเสด็จไปประทับอยู่พลับพลาซึ่ง สร้างเป็นที่ประทับชั่วคราว ณ เมืองมณฑเล พระมหาอุปราชกับทั้งเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ก็ต้องตามเสด็จไปทำที่พักอยู่ชั่วคราวเหมือนกัน เพราะต้องรื้อขนปราสาทราชมนเทียรและตำหนักรักษาบ้านเรือนของเดิมอันล้วนเป็นเครื่องไม้ย้ายจากเมืองอมรบุระไปปลูกขึ้นใหม่ที่เมืองมณฑเล การสร้างพระนครทำอยู่กว่าปีจึงสำเร็จได้ทำพิธีเฉลิมพระราชมนเทียร แต่เมืองมณฑเลก็ไม่เป็นมงคลได้ดังพระราชประสงค์ เพราะต่อมาเมื่อ พระเจ้ามินดงไปประทับอยู่ ณ เมืองมณฑเลเกิดขบถชิงราชสมบัติถึงรบพุ่งฆ่าฟันกันถึง ๒ ครั้ง พระเจ้ามินดงเองเกือบไม่พ้นอันตราย แต่ส่วนพระองค์พระเจ้ามินดงนั้น

ในพงศาวดาร ทั้งที่พม่าและ ฝรั่งแต่ง ยกย่อง ว่าดีกว่า ยรรดา พระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์อลองพระพระองค์อื่น ๆทั้งสิ้น พรรณนา พระคุณไว้เป็นอเนกปริยายรวม ความว่าทรง ขำเพ็ญพระคุณให้บ้าน เมืองเย็นสันติสุข และปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็น สำคัญ พระเจ้ามินดงเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ ประทับ อยู่ที่อน ๙ ปี มาประทับอยู่ที่เมืองมัณฑเลแต่ พ.ศ. ๒๔๐๐ อีก ๑๒ ปี รวมรัชกาล ๒๕ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ ๓๔๓๑ พอ จะสวรรคตก็เกิดอัปมงคลขนานใหญ่ด้วยการชิงราชสมบัติ เป็น เหตุให้เจ้านายลูกเธอถูกฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก พระเจ้าสีป่อได้ ครองราชสมบัติ บ้านเมืองก็เริ่มระส่ำระสายหนักขึ้นเป็นลำดับมา เลยเป็นช่องให้ฝรั่งเศสเข้าไปเกลี้ยกล่อม เปรียบเหมือนภาษิตที่ว่า "ผีซ้ำ" ด้วยประสงค์จะชิงเอาเมืองพม่าจากเงื้อมมืออังกฤษไปเป็น ของตน พระเจ้าสีป่อไม่รู้เท่าถึงการ ไปหลงผิดใฝ่แก่ฝรั่งเศส อังกฤษก็ต้องตีเมืองพม่าเป็น "ค้ำพลอย" ในภาษิตที่กล่าวมา พระเจ้าสีป่อครองราชสมบัติได้ ๘ ปี ก็เสียเมืองมัณฑเลกับทั้ง ประเทศพม่าแก่อังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ประทานไปพร้อม

ด้วยรายงานเล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๔ (ท่อน ๑) ได้รับประทานแล้ว เย็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง

ยังมิใจผูกพันที่จะทูลต่อเรื่องผูกสีมา แต่เป็นการทูลตามความเห็นที่ว่าควรจะเย็นอย่างไรเท่านั้น ไม่ใช่แก้อรรถกถาบาลีอันเย็นของเกิดความรู้นั้นเลย

การผูกสีมาแปลว่าอะไร แปลว่าบอกกันในสมาคม ว่าวงที่ประชุมทำสังฆกรรมแห่งนี้แค่นั้น มีสิ่งนั้นเป็นนิมิต คือเครื่องหมาย

อันเครื่องหมายนั้นมีสองประเภท คือหมายด้วยของเป็นเอง เช่นต้นไม้ใหญ่ห้วยหนองแม่น้ำเป็นต้นประเภทหนึ่ง คือหมายด้วยของทำขึ้นเช่นบ่อคูเป็นต้น และก้อนหินเป็นที่สุดอีกประการหนึ่ง

นิมิตสิ่งที่เป็นเองเป็นสิ่งที่ไม่พอใจกัน เพราะว่าเส้นเสมาจะโยเย้ไม่อยู่ในบังคับทำให้เข้าใจยาก จึงพอใจกันแต่ในนิมิตที่ทำขึ้น อันจะทำได้ให้อยู่ในบังคับ บรรดาสิ่งซึ่งจะทำขึ้นนั้น อะไรก็ไม่ง่ายเท่ายกก้อนหินมาวางเป็นเครื่องหมาย เพราะเหตุฉะนั้นเราจึงชอบทำนิมิตหินกันเป็นเครื่องหมายสีมา

ก้อนหินสีมานั้น จะต้องเป็นก้อนใหญ่ อันมีน้ำหนักเกินกว่ากำลังบุรุษคนเดียวจะผลักเคลื่อนที่ไปเสียได้ ภายหลังเมื่อเจริญศิวิไล ก้อนหินเครื่องหมายนั้นก็ตกแต่งให้เกลี้ยงเกลาเป็นรูปอันงดงามขึ้น จะเห็นได้ตามวัดเก่า ๆ เช่นวัดมหาธาตุราชฎร์บูรณะในกรุงเก่า หินใบเสมาแต่ละอันทำใหญ่โตเกินกว่ากำลังบุรุษ

คนเดียวจะยกได้ทั้งนั้น แต่ภายหลังเรียวลง ทำหินเสมาเล็กลงจนกระทั่งบุรุษคนเดียวอาจยกหนีบรักแร้เอาไปทางไหนก็ได้ จึงได้เกิดมีการฝังลูกนิมิตไว้ใต้หินใบเสมาอีกทีหนึ่ง โดยเจตนาว่าถึงหินใบเสมาจะหายก็ยังขุดหาเขตได้ที่ลูกนิมิตซึ่งได้ฝังไว้ใต้นั้น

หินหมายสีมาทำไมจึงตกแต่งเป็นรูปยนโตเอวคอดเหมือนกันหมด ข้อนี้ยังตรองไม่เห็น แต่รูปเช่นนั้นไม่ใช่แต่เครื่องหมายสีมาอุโบสถอย่างเดียว เจว็ดก็รูปนั้น เครื่องหมายผูกคอเด็กก็รูปนั้น ใบยังยนกำแพงก็รูปนั้น ใบเสมาปลายกำแพงไม่ใช่มีแต่ของไทย วังในเมืองอินเดียแบบอาหรับตามที่ได้เห็นรูปฉายก็มีเหมือนกัน ยังมีที่ฝังศพแขกซึ่งเคยเห็นเมื่อแลกเอาบ้าช้าแขกทำสถานีรถไฟบางกอกน้อย มีไม้ถากเป็นรูปเสมาเขียนชื่อปักหมายไว้ที่หลุมศพเหมือนกัน และยังได้ยินว่าที่ตำบลม่วงสามสิบในจังหวัดอุบลก็มีใบเสมาหินใหญ่ ๆ ปักไว้มากมาย จะดูว่าจะเป็นเสมาอุโบสถก็มิใช่ แล้วภายหลังได้ยินฝ่าพระยาทศรัสยอกว่าเคยโปรดให้ลองขุดดูใต้นั้นได้หม้อกระดูก ก็เป็นอันสงเคราะห์เข้าเป็นที่ฝังศพแขกนั้นเอง โดยตัวอย่างดังกล่าวมานี้ น่าสงสัยว่าการหยักรูปใบเสมานั้น จะเป็นประเพณีที่เราจำมาจากต่างประเทศ แต่จะเป็นแบบของชาติใดยังว่าลงไปไม่ได้

การผูกสีมาก็คือประกาศในสมาคมให้ทราบทั่วกันว่า แค่นั้นเป็นเขตที่ทำสังฆกรรม มีสิ่งนั้นเป็นเป็นเครื่องหมาย การถอนเสมาเห็นไม่จำเป็นจะต้องถอนเสมอไป ควรถอนแต่แห่งที่

ผูกเสมาไว้ก่อนแล้ว แต่จะผูกใหม่แก้ร่นให้แคบเข้าหรือขยายให้ใหญ่ออกไป คือประกาศถอนเสมาเดิม แล้วประกาศผูกเสมาใหม่เท่านั้นเอง ให้เห็นด้วยเกล้าว่าความจำนงในการผูกสีมาเดิมจะเป็นดังนี้ แต่พระสงฆ์ภายหลังแปลความไปเสียตามที่ผูกใจในทางปลุกเสกให้ขลัง กลายเป็นพิธีพิถีพิถันเอียงไปเป็นถอนเสนียดสังฆาถรรพณ์ เพื่อป้องกันอุปัทวเหตุสวัสดิมงคล ความตั้งใจดีแต่เข้าใจผิดเลยดีมีอยู่มาก ดั่งจะทูลเกล้าถวายเป็นตัวอย่างเรื่องหนึ่ง ด้วยได้ยินมานานแล้ว ว่าพระราชาคณะองค์หนึ่งปฏิบัติวินัยอย่างเคร่งครัดยิ่งนัก พอดีเมื่อพระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จกลับจากยุโรป โปรดให้มีเลี้ยงพระสงฆ์อย่างฝรั่ง ยังเอิญเกล้ากระหม่อมต้องปฏิบัติพระราชาคณะองค์ที่เคร่งครัดวินัยนั้นด้วย ท่านบอกให้ประเคนมีดซ่อมช้อน เกล้ากระหม่อมก็อยากรู้ความคิดท่าน จึงถามว่าประเคนทำไม ท่านบอกว่าสนิมจะติดเข้าไปกับอาหาร เกล้ากระหม่อมก็สังเวช เห็นว่าสำคัญวินัยผิดแท ๆ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติยกประเคนหมายเพียงของกิน หาได้หมายถึงสิ่งอื่นไม่ ท่านมาถือเป็นทุกอย่างที่ล่วงลำคอจะต้องประเคนนั้นเป็นไปไม่ได้ เช่นน้ำลายของท่านซึ่งกลืนอยู่วันยังค่ำนั้นใครจะประเคนให้ได้เล่า

ที่จะกราบทูลเรื่องเครื่องยอดทรงโกศ เดิมทีก็ได้เห็นแต่โกศนั้นแหละก่อน คิดว่าคงสืบมาแต่ที่ใส่กระดูก คือกลักหรือโถอะไรเหล่านั้น ภายหลังได้ไปเห็นพระธาตุไชยา ทำเอา

ตกใจเย็นอันมาก เพราะเย็นเรือน จะมาว่ามาแต่โกศไม่ได้ พิจารณาเห็นว่าที่ทำเรือนทรงยนโตล่างคอดเช่นนั้น จะเป็นแกลังทำให้เข้ากันกับรูปพระเจดีย์ยนยอด หมายถึงพระเจดีย์เก่าตามมุมอันทำยนโตล่างคอดดุจเอาหม้อข้าวมาตั้งคว่ำ ซึ่งที่วัดราชบูรณะในกรุงเทพ ฯ ก็มี ไม่ใช่หมายถึงพระเจดีย์องค์กลางที่พระชยาภิวัฒน์ทำเสริมที่พังไปแล้วขึ้นใหม่อันมีรูปเย็น พระเจดีย์ซึ่งเรียกกันว่าไม้เรียวหวดฟ้านั้น ครั้นมาได้เห็นรูปฉายมณฑปทรงโกศเมืองพุกามซึ่งโปรดประทานไปก็ตกใจเย็นครั้งที่สอง รู้สึกว่าจะต้องมีแบบที่ทำกันเช่นนั้น ไม่ใช่จะมีแต่พระชาตุไชยาแห่งเดียว ได้ตริตรองหาหลักที่มาอยู่ก็พอดีที่ตรัสชวนให้ช่วยกันคิด ขยับจะคิดออกดังจะกราบทูลต่อไปนี้

ตามปรกติเรือนก็มีกเสามุงหลังคาเหมือนกันหมด แต่การใส่ฝานั้นทำกันอยู่สองอย่าง หวังว่าคงจะได้ทอดพระเนตรเห็นมาทั้งสองอย่างแล้ว คือตั้งฝายนพรึงประกอยแนบกับเสาขึ้นไปถึงโคมเต้านั้นอย่างหนึ่ง กับตั้งฝายนพรึงแต่เอนเอาปลายฝาออกไปยันกับปลายเต้าที่ชายคาอีกอย่างหนึ่ง ที่ทำอย่างนั้นเห็นจะคิดรักษาฝาไม่ให้ถูกฝนผุเสียเร็ว และที่ทำอย่างว่าที่หลังนั้นเองจึงทำให้ดูทรงเรือนเย็นเยืองยนผาย ได้แก่มณฑปทรงโกศนั้นแล

มณฑปทรงโกศที่เมืองพุกาม เย็นของทำย่นลงจากเจดีย์ซึ่งเดิมเย็นของใหญ่ทำเย็นแบบเรือน อะไรก็ต้องเล็กลงเย็นเรือนตุ๊กตาทุกอย่าง แม้พระปรางค์ของเราก็คือเรือนเหมือนกัน เมื่อ

ทำผอมเข้าและย่นเล็กลงก็เลยจนต้นไม่เย็นเร็อน ข้อที่มณฑป ทรงโกศในเมืองพุกามไม่มี พระพุทธรูป ตั้งใน นั้นก็เพราะเย็นของเล็กคนเข้าไม่ได้ จะตั้งพระพุทธรูปหรือไม่ตั้งก็แลไม่เห็นเหมือนกัน เขาจึงงด การตั้งพระพุทธรูปในเจดีย์ไม่ใช่ของจำเป็น . เจดีย์เป็นสิ่งที่ประจุธาตุ หากทำเย็นแยบเร็อนมีขนาดใหญ่จนคนเข้าได้ ห้องเร็อนว่างเปล่าอยู่ จึงจัดพระพุทธรูปซึ่งเป็นอุทเทสิกเจดีย์เข้าตั้งซ้อนขึ้นแก้ว่าง และเป็นเครื่องนำใจด้วย เมื่อทำเร็อนย่นเล็กลงจนคนเข้าไม่ได้จึงไม่จำเย็นจะต้องตั้งพระพุทธรูปในนั้น เช่นเร็อนปรางค์ของเราเหมือนกัน เมื่อทำเล็กดังนี้ก็ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ที่ประตูปรางค์แทนภายใน หรือมิฉะนั้นก็เลิกไม่มีพระพุทธรูปเลย วิธีบรรจุพระพุทธรูปที่ไม่ต้องการในพระเจดีย์นั้นเป็นวิธีที่มาทีหลัง

จะกราบทูลแถมถึงคำที่เรียกกันว่า "ยอดนพศูล" คำนั้นเห็นจะไม่ได้หมายถึงวัชรหรือวิศว (คือวัชรคู่) ซึ่งปักหมายไว้บนยอดปรางค์เลย นพศูลจะหมายถึงปราสาทเก้ายอด เช่น พระนครวัด คือยอดมุขระเบียงล้อมนอกสี่ ในสี่ กลางหนึ่ง จึงรวมเป็นปราสาทเก้ายอด ข้อนี้ลางทีจะเคยกราบทูลแล้ว ถ้าเป็นดังนั้นขอประทานโทษ

ต่อไปนี้จะกราบทูลถึงความรู้สึกในใจ เมื่อได้อ่านเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ประทานไปคราวนี้

นึกเสียดายมาก ที่ไม่ได้เสด็จเข้าไปเที่ยวเมืองตองอู ใช่ว่า

จะสนใจอยู่แต่เพียงคลองสมเด็จพระนเรศวรกับเจดีย์เจ้าพี่น้องเท่านั้นก็หามิได้ สนใจอยู่ในเมืองตองอูทั้งหมดทีเดียว ด้วยเห็นว่าเป็นเมืองเก่า น่ารู้ว่าภูมิฐานจะเป็นอย่างไร ทั้งสงสัยว่าจะมีอะไรเก่า ๆ ที่น่าดูน่ารู้อยู่อีกบ้างด้วย

คลองชลประทานนั้นมีมานาน ปรากฏแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ซึ่งพวกสักยแย่งน้ำกัน ตลอดมาจนถึงความเย็นอยู่แห่งชาวพายัพเรานี้ก็มีคลองชลประทานซึ่งเรียกกันว่าเหมือง แล้วกั้นฝายทดน้ำเข้าในที่ของตน เป็นการทำตามแบบปรัมปรา พระเจ้าอนุรุทธ์ทำในเมืองพุกามก็ทำตามแบบโบราณ ไม่ใช่เป็นการคิดขึ้นใหม่อันควรที่จะประหลาดใจอย่างใดเลย

คำว่า "อู" อันเป็นคำนำชื่อ ตั้งใจว่าจะทูลถามมาในเที่ยวเมื่อนี้ แต่เผอิญมีพระดำรัสอธิบายในรายงานเสด็จเที่ยวนั้นแล้ว ไม่ต้องทูลถาม

ข่าวในกรุงเทพฯ นั้นขัน ไม่มีอะไรที่ควรจะกราบทูล นอกจากวันนี้มีการพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาเหม รัชกาลที่ ๕ ที่วัดเทพศิรินทราวาส เมรุที่พระราชทานเพลิงเจ้าภาพปลูกเอง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน บีนัง

วันที่ ๑๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ มิถุนายน (แต่หญิงอามพิมพ์พลาดไปเป็นพฤษภาคม ข้างต้นลายพระหัตถ์นั้น) อยากจะทูลสนองความในลายพระหัตถ์บางข้อ แต่มีความขัดข้องอยู่ เพราะแต่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าท่อนที่ถวายมากับจดหมายฉบับนี้แล้วต่อในวันพฤหัสบดีที่ ๑๑ อันเป็นวันจะต้องสิ้งไปรษณีย์ จะเขียนจดหมายยืดยาวลำยากแก่การที่จะพิมพ์ให้ทันเวลา จึงขอรอไว้ทูลในโอกาสหน้า

หม่อมฉันได้ส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ท่อนท้ายของเรื่องตำนานเมืองมัณฑเลถวายมากับจดหมายฉบับนี้ กับรูปฉายเรือนเจ้าเมืองพม่าที่ทำเป็นปราสาทยนกำแพงเมืองมัณฑเลรูป ๑

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

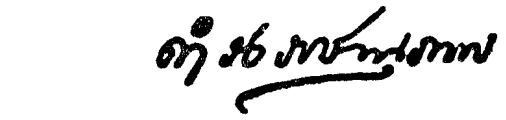

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๔ เที่ยวเมืองมัณฑเล (ต่อ)

เรื่องตำนานเมืองมัณฑเลเมื่อตกเป็นของอังกฤษแล้ว มีความเบื้องต้นว่าเมื่ออังกฤษทีเมืองพม่าครั้งหลัง อันเป็นครั้งที่ ๓ และครั้ง

ที่สุดนั้น ปรารถนาเพียงจะกำจัดพระเจ้าสีป่อกับพวกยุยงส่งเสริมเสียจากเมืองพม่า แล้วจะยังคงพระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์ที่เป็นแทนให้สัญญายอมมอบอำนาจในการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศให้แก่อังกฤษ มิได้คิดจะเลิกราชาธิปไตยเอาประเทศพม่า Annex เข้าในอาณาเขตของอังกฤษ ความข้อนี้ตัว ลอร์ด ดัฟเฟอริน ผู้เป็นอุปราชอินเดียบัญชาการรบพม่าครั้งนั้น ได้บอกฉันเองเมื่อไปรู้จักคุ้นเคยกันในยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ว่าได้คิดหาอุบายที่จะมิต้องให้เลิกราชาธิปไตยประเทศพม่าหมดทุกทาง ต่อไม่เห็นมีทางอย่างไรแล้วจึงต้องประกาศเอาประเทศพม่าเข้าในอาณาเขตของอังกฤษด้วยความจำเป็น ที่ว่านี้ก็สมตามรายการที่ปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่ากองทัพอังกฤษที่มาตีเมืองพม่าครั้งนั้นจำนวนทหารเพียง ๑๕,๐๐๐ คน ใช้ยุทธวิธีเอาทหารลงเรือกำปั่นเร่งรีบขึ้นไปทางแม่น้ำเธราวดีได้รบกับพม่าในกลางทางแต่เล็กน้อย กองทัพอังกฤษขึ้นไปถึงเมืองมัณฑเลเสียก่อน พม่าเตรียมการต่อสู้พรักพร้อม พระเจ้าสีป่อก็ต้องยอม "มอบพระองค์กับทั้งราชสมบัติและราชอาณาเขต" แก่อังกฤษโดยไม่มีข้อไข เมื่ออังกฤษเอาพระเจ้าสีป่อกับมเหสีและนางอเลนันดอ ตัวการที่ก่อยุคเข็ญส่งไปอินเดียแล้ว จึงปรากฏความขัดข้องเป็นข้อใหญ่ขึ้น ๒ ข้อ คือ ข้อหนึ่งหาเจ้านายครองแผ่นดินแทนพระเจ้าสีป่อไม่ได้ เพราะลูกยาเธอของพระเจ้ามินดงชั้นผู้ใหญ่ถูกขับปลงพระชนม์หรือประชวรสิ้นพระชนม์เสียเมื่อแรกพระเจ้าสีป่อได้ราชสมบัติหมด มีเหลือแต่

ที่หนีไปอยู่ต่างประเทศ ๒ องค์ คือ เจ้าเมงกูนองค์หนึ่งก็มีมลทินชั่วร้าย ด้วยเคยพยายามจะกระทำยุทธฆาตเมื่อเย็นขยถ ทั้งในเวลานั้นก็ไปอาศัยอยู่กับฝรั่งเศสด้วย เจ้านะยองโอ๊กอีกองค์หนึ่งซึ่งหนีพ้นภัยในครั้งพระเจ้าสีป่อไปอาศัยอังกฤษอยู่ในอินเดีย ก็ได้ความว่าแต่ก่อนเคยประพฤติเย็นคนพาล พวกพม่าเกลียดชัง นอกจาก ๒ องค์นั้นลูกเธอ ของพระเจ้ามินดงที่รอดชีวิตมาได้เพราะเย็นเด็กก็ยังเยาว์อยู่ทั้งนั้น จะปกครองแผ่นดินยังไม่ได้ ว่าโดยย่อเกิดขัดข้องด้วยไม่มีตัวคนที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินอย่างหนึ่ง แต่ความขัดข้อสำคัญยิ่งกว่านั้นมีอีกข้อหนึ่ง ด้วยพระเจ้าสีป่อได้ทำสัญญายอมให้ฝรั่งเศสมีสิทธิในเมืองพม่าหลายอย่าง เช่นให้ทำทางรถไฟและตั้งธนาคารออกธนบัตรเป็นต้น แต่ล้วนเป็นปฏิปักษ์กับประโยชน์ของอังกฤษ ถ้ามีพระเจ้าแผ่นดินพม่าอยู่ตราบใดสิทธิที่ต่างประเทศได้จากพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ย่อมผูกพันข้อตกต่อถึงพระเจ้าแผ่นดินที่รับรัชทายาท ถึงอังกฤษจะได้อำนาจในการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ พวกต่างประเทศก็คงยอมแต่ว่ามีสำหรับภายหน้า หาย้อนขึ้นไปลบล้างสิทธิที่เขาได้รับไว้แต่ก่อนไม่ ที่จริงเห็นจะเป็นข้อนี้เอง ที่ทำให้อังกฤษต้องเลิกราชาธิปไตยแปลงประเทศพม่าเป็นอาณาเขตของอังกฤษ เพื่อจะทำลายสิทธิที่ชาวต่างประเทศได้ไว้จากราชาธิปไตย ให้ศูนย์ไปเสีย ตามกันการล้างสัญญาด้วยวิธีอย่างนี้ต่อมายังมีปรากฏในประเทศอื่น เช่นเมื่อญี่ปุ่นได้ประเทศเกาหลีไว้ในอำนาจ แต่เดิมก็คงให้มีพระเจ้า

แผ่นดิน เป็นแต่ลดศักดิ์ลงเป็นประเทศราช เกิดลำบากขึ้นด้วยข้อสัญญา ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเกาหลีได้ทำไว้กับ ฝรั่งต่างประเทศ เมื่อยังเป็นอิสระ ญี่ปุ่นจึงต้องเลิกราชาธิปไตยยุบฐานะประเทศเกาหลีลงเป็นอาณาเขตประเทศญี่ปุ่น ถึงที่ประเทศอิตาลีประกาศเอาประเทศอบิสสิเนียเป็นอาณาเขตของอิตาลีเมื่อเร็วๆนี้ ก็คงคิดล้างหนังสือสัญญาที่เอมเปเรอร์ อบิสสิเนียได้ให้สิทธิไว้แก่ต่างประเทศทำนองเดียวกัน

การที่อังกฤษเลิกราชาธิปไตยเอาประเทศพม่าเป็นอาณาเขตครั้งนั้น แม้พ้นความลำบากได้อย่างหนึ่ง ก็เกิดความลำบากอย่างอื่นเกินคาดหมาย ตามเรื่องที่ปรากฏในพงศาวดารว่า เมื่ออังกฤษจะเอาพระเจ้าสีป้อไปจากเมืองมัณฑเล ได้ถามพวกเสนาบดีพม่าว่า จะยอมรับราชการกับอังกฤษต่อไปหรือไม่ พวกนั้นรับอังกฤษจึงให้สภาเสนาบดี (พม่าเรียกว่า "หลุดดอ" Hlutdaw) คงบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองอยู่อย่างเดิม เป็นแต่ให้นายพันเอกสะเลเดน อันเคยเป็นเอเยนต์ Agent (เหมือนอย่างเป็นราชทูต) อังกฤษอยู่ที่เมืองมัณฑเล เป็นผู้ชี้ขาดแทนพระเจ้าแผ่นดินไปจนกว่าจะได้วางระเบียบการปกครองเป็นยุติ แต่เมื่ออังกฤษเอาพระเจ้าสีป้อไปจากเมืองมัณฑเลแล้ว ในค่ำวันนั้นเองก็เกิดจลาจลขึ้นในพระราชวัง เพราะไม่มีใครเป็นใหญ่ในราชฐาน วันต่อๆมาก็เริ่มเกิดจลาจลปล้นสะดมและเผาบ้านเรือนที่ในพระนครขึ้นเนืองๆ อังกฤษเห็นว่าเสนาบดีพม่าไม่สามารถปกครองได้ พอประกาศเอา

ประเทศพม่าเป็นอาณาเขตของอังกฤษแล้วก็เข้าปกครองเอง ให้แปลงนครมัณฑเลเป็นย่อมให้ชื่อว่า "ย่อมดัฟเฟอรินFort Dufferin ตามนามอุปราชที่ให้ตีได้เมืองพม่า เอาเป็นที่ตั้งกองทัพกับทั้งทะยวงการต่าง ๆฝ่ายพลเรือน สำหรับปกครองอาณาเขตพม่าเหนือ แต่เมื่อกิตติศัพท์ระบือออกไปถึงหัวเมืองว่าเสียประเทศพม่าไม่มีพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ราษฎรก็พากันกำเริบเลยเกิดจลาจลแพร่หลาย กำลังกองทัพอังกฤษที่ไปตีได้ประเทศพม่าไม่พอจะระงับจลาจล ก็ได้แต่รักษาเมืองสำคัญเช่นเมืองมัณฑเลเป็นต้น รัฐบาลอินเดียต้องส่งทหารเพิ่มเติมมาจนถึง ๓๕,๐๐๐ คน และต้องรบพุ่งปราบปรามอยู่ถึง ๓ ปี เมืองพม่าจึงเรียบร้อยราบคาบ

เมื่ออังกฤษแปลงนครมัณฑเลเป็นย่อมนั้น สั่งให้ย้ายวังเจ้าบ้านขุนนาง และเรือนไพร่พลเมืองออกไปปลูกสร้างข้างนอกเมืองทางฝ่ายใต้ พวกที่เคยอยู่ในวังก็หาที่ให้ไปอยู่นอกเมืองทำนองเดียวกัน แล้วปรายที่กะแผนผังตั้งโรงทหารกับทั้งสำนักงานต่าง ๆฝ่ายพลเรือนที่ในย่อม แต่ส่วนพระราชวังนั้นชั้นเดิมอังกฤษตกลงเป็นยุติว่า เมื่อสร้างสถานที่ราชการขึ้นใหม่บริบูรณ์ตามแผนผังที่กะแล้ว จะรื้อปราสาทราชมนเทียรและพระราชวังเดิมเสียให้หมดมิให้ปรากฏอยู่เตือนตาพวกพม่า ให้หวังใจว่าจะมีพระเจ้าแผ่นดินพม่าขึ้นอีก เพราะฉะนั้นในเวลาเมื่อกำลังสร้างโรงทหารและสถานที่ต่าง ๆที่ย่อม จึงอาศัยปราสาทราชมนเทียรและตำหนักรักษาที่ในวังเป็นที่ทำการต่าง ๆ เป็นต้นว่าเป็นสำนักงาน เป็น

โรงสวดและเป็นสโมสรที่เล่นเลี้ยงดูกัน ตรงไหนมีอะไรก็ดขวาง ก็รื้อหรือดัดแปลงไปตามอำเภอใจไม่คิดบำรุงรักษา เพราะรู้กันว่าเป็นของที่รัฐบาลจะรื้อทิ้งเสียในที่สุด เป็นเช่นนั้นมาจนถึงสมัยเมื่อลอร์ดเคอสัน เป็นอุปราชอินเดีย มาตรวจราชการถึงเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ เห็นว่าพม่ามีแบบแผนศิลปศาสตร์แปลกเป็นอย่างหนึ่งต่างหากมาแต่โบราณ สมควรจะรักษาไว้อย่าให้ศูนย์เสีย เห็นไม่จำเป็นจะต้องทำลายปราสาทราชมนเทียรให้พวกพม่าสิ้นหวัง จึงสั่งให้เอาการต่าง ๆ ที่ไปอาศัยทำที่ในวังย้ายไปทำเสียที่อื่น แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์ปราสาทราชมนเทียรสถานให้คืนดีดังแต่ก่อน และให้สร้างเรือนขึ้นใหม่หมู่หนึ่งที่ขนถ้ำแพงเมืองข้างด้านเหนือ ทำเป็นปราสาทพม่ามีเรือนปรัศว์ต่อตามยาวสองข้าง (คล้ายพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ในกรุงเทพฯ) สำหรับเป็นที่พักของเจ้าเมืองพม่าเวลาเมื่อขึ้นไปตรวจราชการ เปลี่ยนทำนองไปให้ชาวเมืองเข้าใจว่าเจ้าเมืองพม่ามีศักดิ์เสมอพระเจ้าแผ่นดินพม่าแต่ปางก่อน เวลาเจ้านายอังกฤษเช่น ปรินซ์ ออฟ เวลส์ เสด็จไปเมืองพม่าก็จัดเรือนหมู่นั้นเป็นที่รับเสด็จ (เลดี สติเฟนสัน ภรรยาเจ้าเมืองพม่าบอกเจ้าหญิงว่าเรือนหลังนั้นอยู่สบายเลย) แต่เมื่อลอร์ดเคอสัน สั่งให้บูรณะปฏิสังขรณ์นั้น ราชมนเทียรสถานตกเป็นที่ไม่มีใครสงวนมาได้ถึง ๔๕ ปี สถานที่ต่าง ๆ หักพังศูนย์เสียไปก็มาก ที่เหลืออยู่ชวดเซปรักหักพังจะซ่อมไม่ไหวก็มี ลอร์ดเคอสัน จึงสั่งให้ปฏิสังขรณ์แต่สิ่งสำคัญ เช่นปราสาทราช

มนเทียรเป็นต้น ให้กลับคืนเป็นอย่างเดิมแล้วให้รักษาไว้เป็นที่สำหรับมหาชนไปชมเหมือนอย่างพิพิธภัณฑสถานมาจนบัดนี้ (จะพรรณนาเมื่อวันไปดูราชวังต่อไปข้างหน้า) ครั้งนั้น ลอร์ด เคอสัน ได้ปฏิสังขรณ์ตลอดจนถึงประตูเมือง และซ่อมให้คืนดีอย่างเดิมด้วย การที่ ลอร์ด เคอสัน บ่ปฏิสังขรณ์เมืองมัณฑเล ควรได้รับความสรรเสริญ ถ้า ลอร์ด เคอสัน มิได้ลบล้างมติเดิมของรัฐบาลอินเดีย ป้านนี้ปราสาทราชฐานและเครื่องประกอบปราการเมืองมัณฑเลก็คงศูนย์หรือกลายไปเป็นอย่างอื่นเสียหมดแล้ว อาศัยคำสั่งของ ลอร์ด เคอสัน แต่ครั้งนั้นจึงได้เกิดการรักษาของเดิมในเมืองพม่า ว่าเฉพาะเมืองมัณฑเลแม้จนทางเข้าประตูเมืองที่ต้องเลี้ยวหลีกลับแล แม้ลำบากแก่การใช้รถยนต์ในสมัยนี้ ก็ให้คงอยู่อย่างเดิม เป็นแต่ตั้งเครื่องสัญญาและวางตำรวจประจำสำหรับบอกมิให้รถสวนกันที่ตรงนั้น ทุกวันนี้ชาวต่างประเทศไปถึงเมืองมัณฑเล แต่พอเห็นแนวกำแพงพระนครรักษาไว้เรียบร้อย และบนนั้นมีปราสาทแบบพม่าราย อยู่เป็นระยะ และมีคูกว้างใหญ่น้ำใสสะอาดขังอยู่ข้างนอกตลอดแนวกำแพงเมือง ก็รู้สึกว่าเป็นสง่าน่าชมสมกับเคยเป็นราชธานีมาแต่ก่อน ถ้าจะเปรียบเมืองมัณฑเลกับเมืองอื่นที่ฉันได้เคยเห็นมา ดูคล้ายกับเมืองเชียงใหม่ยิ่งกว่าเมืองอื่น เป็นแต่เมืองเชียงใหม่เล็กกว่าและมิได้รักษาเหมือนอย่างเมืองมัณฑเล แม้ดินฟ้าอากาศก็คล้ายกัน แต่บ้านช่องตอนชานเมืองข้างนอกกำแพงฉันไม่มีเวลาจะเที่ยวดูให้ทั่วถึง

ไม่สามารถจะพรรณนาให้ถ้วนถี่ แต่ไม่เห็นอะไรแปลกกว่าเมืองอื่น รู้แน่แต่ว่าอังกฤษทำนุบำรุงเจริญขึ้นเสมอมา แต่ไม่เจริญเหมือนอย่างเมืองร่างกุ้ง ถึงกระนั้นนอกจากเมืองร่างกุ้งแล้ว เมืองมัณฑเลก็เป็นเมืองใหญ่ยิ่งกว่าเมืองอื่นในประเทศพม่า ในเวลานี้แต่มีเหตุอย่างหนึ่งซึ่งถ่วงความเจริญของเมืองมัณฑเล ด้วยเกิดมีเมืองใหม่ที่บนเขาข้างฝ่ายตะวันออก ห่างเมืองมัณฑเลเพียงสักหนึ่งพันแปดร้อยเส้น (๔๖ ไมล์) ฉันไม่มีเวลาจะไปดู เป็นแต่ได้ทราบเรื่องของเมืองนั้นว่า เมื่อแรกอังกฤษได้ประเทศพม่าเหนือเป็นอาณาเขต แต่งกองทหารไปเที่ยวตรวจท้องที่ต่าง ๆ นายพันเอกคนหนึ่งชื่อ เม Colonel May ไปเห็นที่ราบมีอยู่บนภูเขาแห่งหนึ่งสูงกว่าระดับทะเลสักสี่ร้อยแปดสิบวา (๓,๐๐๐ ฟุต) เป็นที่อากาศเย็นตลอดปีและมีน้ำบริบูรณ์ เมื่อรัฐบาลสร้างถนนไปเมืองไทยใหญ่ Shan States ฝ่ายเหนือ จึงให้กรุยถนนผ่านไปทางที่ราบนั้น แล้วให้ถากถางที่ตำบลนั้นตั้งสถานที่พักสำหรับพวกฝรั่งหนีร้อนขึ้นไปอาศัยตามฤดูกาล นานมามีบ้านเรือนมากขึ้นโดยลำดับจนกลายเป็นเมือง รัฐบาลให้เรียกชื่อตามนามนายพันเอกเม ผู้ไปพบว่า "เมมะโย" May Myo (แปลว่า "เมืองเม" ด้วยคำ "มะโย" ภาษาพม่าหมายความว่า "เมือง") แต่ในสมัยเมื่อก่อนใช้รถยนต์จะไปจากเมืองมัณฑเลต้องค้างทางคืนหนึ่งจึงจะถึงเมืองเมมะโย พอใช้รถยนต์ได้ อาจจะไปจากเมืองมัณฑเลให้ถึงได้ใน ๒ ชั่วโมง

เมืองเมมะโยก็เลยรุ่งเรือง ด้วยพวกฝรั่งในเมืองพม่าแม้จนเข้าเมืองพม่า และข้าราชการในเมืองร่างกุ้งตลอดจนพวกที่อยู่ในเมืองมัณฑเล พากันไปสร้างที่อยู่ที่พักในฤดูร้อนมากกว่ามาก ที่สุดกองทหารที่เคยตั้งอยู่ในป้อมดัฟเฟอริน (นครมัณฑเล) ก็ย้ายไปตั้งอยู่ที่เมืองเมมะโย เหตุที่ย้ายทหารนั้นชอบกล เพราะอังกฤษไม่ไว้ใจพม่า ไม่เอาเป็นทหารมาแต่ไร ๆ ใช้แต่เพียงเป็นตำรวจ Police ทหารที่อังกฤษใช้เป็นกำลังรักษาเมืองพม่ามีแต่ฝรั่งกับทหารแขกชาวอินเดียฝ่ายเหนือ ภายหลังมาลองเกลี้ยกล่อมพวกกาชิน Kachin อันคล้ายกับไทยใหญ่ ตั้งภูมิลำเนาอยู่ข้างตอนต่อกับประเทศจีนหัดเป็นทหารขึ้นอีกพวกหนึ่ง คนทั้งสามพวกที่กล่าวมาทนอากาศฤดูร้อนในเมืองมัณฑเลมิได้ เมื่อบ้านเมืองรายคายแล้ว จึงให้ย้ายกองทหารไปตั้งอยู่ที่อากาศเย็นให้เป็นสุขสบาย เมื่อย้ายกองทหารไปแล้ว ที่ในนครมัณฑเลก็เป็นที่ว่างอยู่โดยมาก รัฐบาลจึงให้แต่งที่คล้ายกับเป็นวนะ Park ผิวกับวนะแห่งอื่นที่มีกำแพงเมืองกับคลองคูบัวล้อมรอบ และมีราชวังตั้งอยู่กลาง รักษาสะอาดสะอ้านตลอดพ้น.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๔ มิถุนายน พร้อมทั้งรายงานเล่า

เรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๔ ท่อน ๒ ประกอบด้วยรูปกำแพงประตูและคูเมืองมัณฑเล ๓ รูป ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไป ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

เห็นรูปประตูเมืองมัณฑเลช่างชื่นใจเสียจริง ๆ เคยเห็นมาแต่ก่อนซึ่งเป็นเวลานานมาแล้ว อย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้น เขารักษาดีจริง ๆ เห็นใจที่เดียวว่าคงต้องออกทุนมากมายในการรักษา เพราะว่าปราสาทซึ่งทำไว้เหนือประตูและป้อมทำด้วยไม้ทั้งนั้น ถ้าไม่ได้ระวังรักษาคอยซ่อมแซมอยู่ ป่านนี้ก็พังหมดแล้ว

เมืองมัณฑเลนั้นประหลาดจริง ๆ มีกำแพงเป็นสี่เหลี่ยมไม่เว้เยวยูด ทั้งภายในก็ตัดถนนเป็นตาหมากรุกแบบอเมริกัน วางวังในใจกลางเป็นสี่เหลี่ยมไม่เยวยูดเหมือนกัน เห็นได้ว่าเป็นเมืองสร้างใหม่ ด้วยได้กะแผนที่อย่างเรียบร้อยก่อนแล้ว และผู้ยกฝั่งก็ต้องเป็นผู้รู้วิชาอินซเนียติแล้วด้วย จึงยกได้ไม่มีโย้เย้ ดูแต่หมู่พระที่นั่งในพระราชวังบวรกรุงเทพ ฯ แม้จะได้ตั้งใจทำพระวิมาน พระที่นั่งพุทไธศวรรย์ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ให้กินกันเป็นระเบียบเรียบร้อยก็ไม่พ้นโย้เย้ไปได้ เพราะวิชาอินซเนียเรายกพร่อง ที่เมืองมัณฑเลได้ยินฝรั่งเขาพูดเมื่อเกล้ากระหม่อมไปเที่ยว เขาว่าอินซเนียอิตาเลียนเป็นผู้กะ เกล้ากระหม่อมก็เชื่อด้วยเห็นว่าฝรั่งเขามีวิชาพอ ทำให้สำคัญต่อไปว่าฝรั่งอินซเนียนั้นจะคิดแปลนด้วยเสร็จ เขาแบบอเมริกามาเป็นหลัก เพิ่งมาทราบในรายงานที่ประทานไปนี้ว่า ถอดถ่ายมาจากเมืองอมรปุระ

ทำให้ประหลาดใจขึ้นอีกมากกว่า เมืองอมรปุระนั้นได้ทำแบบอย่างอเมริกามาแล้ว หรือที่ว่าดังนั้นหมายจำเพาะแต่ที่วังที่มีกำแพงเมืองรอบและวังตั้งอยู่กลางเมืองปราสาทตั้งอยู่กลางวังเท่านั้น เป็นจนด้วยเกล้าที่ไม่ได้เข้าไปเห็นเมืองอมรปุระเสียเลย

นึกถึงแบบประตูเมืองก็พอใจแบบเมืองมัณฑเลเป็นอันมาก ที่ทำเป็นป้อมมีหลังคาเป็นยอดอยู่เบื้องบน . คือว่าจะดูงามก็งาม จะต่อสู้ข้าศึกก็ถนัดกว่าประตูเมือง ทางบ้านเรา ซึ่งทำคุจประตูบ้านการรักษาข้าศึกทำลายประตูก็มีอยู่สองวิธี คือทำหอรบไว้บนหลังประตูวิธีหนึ่ง วิธีนี้จะหางามที่ประตูไม่ได้ และออกจะต่ำสูงที่พระราชามหากษัตริย์เสด็จออกจะต้องลอดใต้ฉุนด้วย เพื่อจะหลบหลีกความเสีย อันนี้จึงมีอีกวิธีหนึ่งที่ทำประตูยอด เพื่อให้ได้ความงามและไม่มีการต่ำสูง แต่ต้องทำป้อมไว้ข้างประตูเพื่อรักษาข้าศึกทำลายประตูได้ถนัด แต่ก็ดูเกะกะเหลือเกิน สังเกตเมืองมัณฑเลไม่ได้ที่เขาตัดผ่าป้อมเป็นสองซีก ทำช่องที่ผ่านนั้นเป็นช่องประตูยอด จะได้รักษาข้าศึกทำลายประตูก็ทำได้ถนัด และพระราชาก็ไม่ต้องลอดใต้ฉุนด้วย

เมื่อเขียนชื่อเมืองมัณฑเล ทำให้นึกถึงสมเด็จชายขึ้นมาได้เป็นเรื่องติดจะขัน ตรัสเล่าว่าให้เด็กมันอ่านหนังสือถวายทรงฟัง ถึงคำบัณฑิตมันอ่านถวายว่าบันทิต จึงตรัสสอนว่า ฑ ตัวนี้เขาอ่านเป็นเสียง ด ต้องอ่านว่าบันดิต มันก็อ่านถวายตามที่ตรัสสอน แล้วอีกยัดเยียดเยียวก็ไปถึงคำไพฑูรย์ มันอ่านถวายว่าไพดูน ตรัสว่าเล่นเอาสันพูดไม่รู้จะพูดว่ากระไร

คัมภีร์ทักษาพยากรณ์ เป็นตำราพยากรณ์เทวดาเสวยอายุ "ทักษ" เป็นชื่อพระอาทิตย์ผู้เป็นครหปติแห่งอัฏฐเคราะห์ซึ่งเข้าเสวยอายุเกรงคำ Thaiksa ของพม่าจะไม่ตรงกับคำ ทักษ ของเรา

วิชชามลาง ปรากฏมาในหนังสือจีนมาก ลางทีจะเป็นวิชของจีน แล้วมอญพม่าจำอย่างมาใช้ ที่แท้เห็นจะมาแต่คิดจะทำอะไรแล้วให้ลองไปฟังเสียงราษฎรดูก่อนว่าจะพอใจหรือไม่

ไม้หลักปักสองข้างประตูเมืองน่าจะเป็นที่เรียกว่า "เสาใต้" คือเสาที่เสียบใต้ดวงไฟ สำหรับให้แสงสว่างแก่การตรวจตราที่ประตู ในหนังสือที่จะมาทางพระพุทธศาสนามักกล่าวถึงอยู่เนือง ๆ และกล่าวถึงเมื่อไรก็มักติดอยู่กับประตูเสมอ ตามที่พรรณานั้นว่าตกแต่งวิจิตรไปด้วยแพรพรรณและดอกไม้ ที่พระมหาชาตุเมืองสวรรคโลกมีเสาทำด้วยปูน เรียงราย อยู่หน้าพระระเบียงรอบองค์พระมหาชาตุ รูปร่างเหมือนเทียนวรรษา ที่ใต้บัวปลายยอดเป็นลายอย่างวิจิตร เป็นเฟื่องดอกไม้ก็มี เป็นนาคพันกันก็มี เป็นคนขี่ช้างขี่ม้าเดินตามกันเป็นแถวอย่างผ้าที่ทอกันทางหัวเมืองเหนือก็มี ทำแปลก ๆ กันทุกเสา พิจารณาเห็นเสานั้นเป็นของตั้งลอย ไม่มีท่าว่าจะรับหลังคาเลย แต่จะเป็นเสาอะไรคิดไปก็สงสัยว่าจะเป็นเสาใต้ ได้ขึ้นขึ่นไปตรวจดูยอดปลายเสาซึ่งสูงเหนือหัวเล็กน้อย เห็นยอดนั้นทำไว้เป็นรู อาจเสียบใต้หรือใส่ตะเกียงหรือปักโคมอะไรก็ได้ เสาข้างประตูเมืองมัณฑเลถ้าหากว่าเสียบใต้จะเก่าเกินสมัยไป อาจถอดตะเกียงก็หากจะเป็นได้

งานศพเจ้าจอมมารดาเหม คิดว่าสางที่ก็จะใคร่ทรงทราบว่าทำกันอย่างไร จึงจะกราบทูลให้ทรงทราบตามสมควร กล่าวตามกำหนดการ เวลาเช้าชุดศพขึ้นบรรจุโกศ นำมาตั้งในศาลาดำรงธรรม ประกอบลองแปดเหลี่ยมบำเพ็ญการกุศล เวลาบ่ายยกศพเข้าตั้งในเมรุ เวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกาพระราชทานเพลิง ในการพระราชทานเพลิงนั้น จัดเป็นงานเสด็จพระราชดำเนิน แต่เกล้ากระหม่อมไม่ได้ไปเพราะฝนตก เขาว่าเจ้าพระยายมราชขุดผี้กแคเพราะพระองค์อาทิตย์ทรงประชวร เกล้ากระหม่อมไปเอาต่อเวลา ๑๙ นาฬิกาเมื่อฝนหยุดแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านชินนามอน บีนัง

วันที่ ๑๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๔ มิถุนายนแล้ว ในจดหมายของหม่อมฉันฉบับนี้จะย้อนไปทูลสนองความบางข้อในลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ มิถุนายน ซึ่งค้างอยู่ดังได้ทูลไปแล้ว

ที่ทรงปรารภเรื่องสิ่งเพิ่มเติมมานั้น หม่อมฉันเห็นว่าบรรดาการพิถีพิถันต่าง ๆ ดังเช่นการผูกพัทธสีมาก็ดี รับประเคนก็ดี

และยังมีการอย่างอื่นอีกเป็นอเนกปริยายอยู่ในพวก "วินัยกรรม" ทั้งนั้น คือเดิมมีข้อพระวินัยอันเหมาะแก่กาลเทศะในสมัยเมื่อพระพุทธองค์ทรงบัญญัติ ครั้นภายหลังเกิดความขัดข้องแก่การที่จะปฏิบัติตามสิกขาบทนั้น, เพราะเปลี่ยนถิ่นฐานก็ตาม เพราะเปลี่ยนประชุมชนก็ตาม จะต้องอนุโลมตามกาลเทศะหรือเหตุการณ์ จะทำอย่างไรดี อันนี้เป็นเหตุให้คิดเห็นและกระทำต่างกัน พวกหนึ่งเห็นว่าควรทำอย่างหนึ่ง อีกพวกหนึ่งเห็นว่าควรทำอีกอย่างหนึ่ง ต่างพวกต่างก็เห็นว่าอีกพวกหนึ่งทำผิดพุทธบัญญัติ จะยกเป็นอุทาหรณ์เช่นการประเคนภัตตาหาร มีเรื่องต้นบัญญัติว่าพระภิกษุไปเอาอาหารที่เขาเซ่นผีมาบริโภค ด้วยถือว่าเป็นของไม่มีใครหวงแหนแล้ว เป็นเหตุให้เกิดครหาพุทธสาวก พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติว่าต้องรู้แน่ก่อนว่าเป็นของที่เขาให้ จึงให้บริโภค ถ้าว่าโดยอัตถ เพียงเขาเอาอาหารมาวางให้ตรงหน้า และบอกว่า "นิมนต์คุณฉันเถิด" หรือแสดงการให้ด้วยกิริยาอย่างอื่นก็ฉันได้ หาจำเป็นต้องยกประเคนจนถึงมือไม่ การประเคนเกิดขึ้นเพราะจะให้แน่ใจว่า ให้เฉพาะพระภิกษุรูปนั้น แล้วยังถือเลยหนักไปถึงว่าผู้ประเคนต้องอยู่ในหัตถบาสด้วย หม่อมฉันเคยฉันครั้งหนึ่ง เมื่อเลยงพระทำบุญอายุครบ ๕ รอบ ยกสำรับประเคนท่านคุณวงศ์ (จุ๋ย) วัดปรไมยกาวาส แกว่า "ยังไม่ได้หัตถบาสถวายพระพร" หม่อมฉันใคร่จะตอบว่า "ผมเคยบวชแล้ว" แต่เป็นต่อหน้าทารกำนัลก็เลยนิ่งเสีย ถึงเรื่องสิมากเป็นตำนองเดียว

กัน ตัวพุทธบัญญัติเดิมก็มีความมุ่งหมายเพียง ๒ ข้อเนื่องกัน ข้อ ๑ ถ้าจะลงมติในนามสงฆ์ ต้องให้ภิกษุทั้งปวงเห็นชอบพร้อมกัน ข้อ ๒ เพราะพระภิกษุเที่ยวสอนพระศาสนาแยกย้ายกันอยู่ในที่ต่าง ๆ มักอยู่ห่างไกลจะไปประชุมกันหมดลำบากนัก จึงให้กำหนดเขตสีมาอันภิกษุอยู่ในเขตนั้นพอจะไปได้สะดวก แม้พระภิกษุทั้งปวงที่อยู่ในเขตสีมา อันหนึ่งประชุมกันก็ลงมติ ในนามสงฆ์ได้ ความที่บัญญัติมีเท่านี้เอง ถึงสมัยภายหลังพุทธกาล เมื่อพระพุทธศาสนารุ่งเรืองเป็นศาสนาสำหรับประเทศ เกิดมีภิกษุแพร่หลายมากเริ่มประชุมสงฆ์ยากขึ้น ก็ร่นเขตสีมาให้เล็กเข้าเป็นลำดับมา แม้กระนั้นแต่ก่อนก็มี "โบสถ์" ที่ประชุมสงฆ์แต่น้อยแห่ง ยังเป็นเช่นนั้นอยู่ในเมืองพม่าจนทุกวันนี้ มาเกิดมีโบสถ์ทุกวัดในเมืองไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เมื่อเกิดประเพณีที่ถือว่า กุลบุตร ต้องอุปสมบท ทุกคนสืบมาจนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เมื่อคิดถึงความมุ่งหมายในพุทธบัญญัติดูกลับห่างเหินไปเสียอีก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ จะทรงพระดำริอย่างนี้ จึงไม่นำพาสีมาวัดรังษีเสียเลยทีเดียว

เรื่องรูปมณฑป และพระเจดีย์ ทรงสัณฐานต่าง ๆ ในเมืองพม่า หม่อมฉันได้ลงกำหนดไว้แล้วว่าจะทูลอธิบายในตอนเที่ยวเมืองพุกาม

ที่หม่อมฉันไม่ไปเมืองตองอูนั้นยังมีเหตุอื่นอีก แต่มิได้ทูลไปด้วยในพงศาวดารปรากฏว่าเมืองตองอูถูกเผาทำลายเมื่อครั้งพระ

เจ้าหงสาวดีสมิงทอไปตีเมือง นึกว่าของเก่าที่ยังเหลือก็เห็นจะมีแต่พระเจดีย์ชเวดากองว่าเป็นมหาธาตุสำหรับเมือง แต่ไม่ถือเป็นของสำคัญถึงเมืองอื่นเหมือนเช่นพระมุเตา อีกประการหนึ่งการที่จะไปอยู่ข้างลำบาก ถ้าไปรถไฟต้องไปค้างคืน ถ้าไปรถยนต์และกลับเมืองร่างกุ้งในวันเดียวกันนั้น จะต้องนั่งในรถยนต์ถึง ๑๒ ชั่วโมง จึงสิ้นความประสงค์

จะทูลสนองความในลายพระหัตถ์ฉบับลง วันที่ ๑๔ ต่อไปหลักที่ยัก ๒ ข้างประตูเมืองมัณฑเลนั้น เห็นจะเป็นหลักคบจริงดังทรงพระดำริ หม่อมฉันพบในหนังสืออีกเรื่องหนึ่งว่า "ผึ้งหมอใส่น้ำมัน ๔ มุมเมือง" คืออาถรรพ์นั่นเอง

ข่าวที่ยืนมีทูลแต่เรื่องหญิงสุวภาพเพราพรรณ หลานหม่อมฉันคลอดลูกหญิงเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๑ หม่อมฉันได้เห็นเหลนเป็นคนแรก เพราะ ๒ คนที่คลอดก่อนคลอดในกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้เห็น ลูกหญิงสุวภาพเมื่อแรกคลอดอ่อนเพลียมาก เพราะคลอดเร็วกว่าธรรมดาสักหน่อย มีอาการผิวเขียวร่ำไป แต่หมอที่เขาชำนาญวิชาสมัยใหม่ แทงเอาโลหิตแม่ไปเจือในตัวลูก และให้อุ้มเอาหัวห้อยเทลงในเวลาเมื่อเกิดผิวเขียว แก้อยู่ ๓ วัน อาการจึงเป็นปรกติเหมือนอย่างเด็กสามัญ

ครานี้เมื่อหม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่ามาถวายอีกท่อนหนึ่ง เป็นท่อนที่ ๔ ในตอนที่ ๔ และได้ส่งรูปฉายถวายมาด้วย ๖ แผ่น คือ

๑. รูประเบียดไม้ซุงกำแพงราชวังชั้นนอก

๒. รูปหอพระเขี้ยวแก้ว

๓. รูปหอนาฬิกา

๔. รูปมณฑลที่บรรจุพระศพพระเจ้ามินดง

๕. รูปวัดสังฆาวาสจำลองของพระเจ้าสีป่อ เมื่อยังบริบูรณ์ดี

๖. รูปฉัตรยอดพระเจดีย์พม่า

รูปที่ ๖ หม่อมฉันให้ถ่ายจำลองจากสมุดเล่มหนึ่ง เพราะเห็นยอดพระเจดีย์พม่าชัดเจนดี ควรเอาเข้าในตอนที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยเที่ยวเมืองหงสาวดี เพราะมีพรรณนาลักษณะพระเจดีย์พม่ามอญ ตามที่เขายอกอธิบายอยู่ในนั้น

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

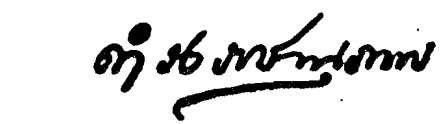

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๔ เที่ยวเมืองมัณฑเล (ต่อ)

วันอาทิตยที่ ๒๖ มกราคม ตอนเช้าเข้าไปดูปราสาทราชวังที่เมืองมัณฑเล

ฉันได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองมัณฑเลสร้างตามแผนผังเมืองอมรบุระ และเมืองอมรบุระสร้างตามแผนผังเมืองหงสาวดี วินิจ

ฉัยของพวกนักปราชญ์โบราณคดียังมีต่อไปอีก ว่าเมืองที่สร้างอย่างนี้ทำตามแบบนครราชธานีในอินเดียแต่ดึกดำบรรพ์ มอญพม่าหาได้คิดขึ้นใหม่ไม่ เขาอ้างคำมาโคโปโลชาวอิตาลีพรรณนานครราชธานีจันสมัยกุบไลข่าน ตามคำพรรณนานั้นเห็นได้ว่าแผนผังราชธานีจีน ก็ทำเป็นทำนองเดียวกันกับเมืองมัณฑเล และชี้ต่อไปถึงเมืองราชธานีโบราณที่ซากยังปรากฏอยู่ คือนครธมในประเทศกัมพูชาเป็นต้น ว่าแผนผังก็เป็นทำนองเดียวกันกับเมืองมัณฑเล คือแนวกำแพงเมืองเป็น ๔ เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งราชวังที่ตรงศูนย์กลางเมืองเหมือนกัน มีข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งว่านครราชธานีแต่โบราณเหมือนกันหมด คือถมดินขึ้นเป็นเนินชาลา แล้วสร้างปราสาทราชมณเฑียรด้วยเครื่องไม้ขึ้นเนินนั้น แต่ต่อ ๆ ปราสาทราชมณเฑียรของเดิมศูนย์ไปเสียหมดแล้ว ยังเหลือแต่ฐานที่พูนดินปรากฏอยู่ (ในเมืองไทยเราก็มีรอยพูนดินเรียกว่า "เนินปราสาท" ปรากฏอยู่ที่วังสนามจันทร์เมืองนครปฐม และที่วังเมืองสุโขทัย เพราะแต่โบราณปราสาทราชมนเทียรก็สร้างด้วยไม้เหมือนกันทั้งนั้น) พระราชวังในเมืองมัณฑเลเวลานี้ของเดิมศูนย์ไปเสียมากแล้ว เพราะถูกรื้อในระหว่างเวลาเมืออังกฤษสิ้นอายัยอยู่ถึง ๑๕ ปีดังกล่าวมาแล้ว แต่มีแผนผังซึ่งอังกฤษทำเมื่อแรกได้เมืองพม่า พิมพ์ไว้ในหนังสืออภิธานเมืองพม่าเหนือด้วยกันกับของเขียย จะเก็บเนื้อความมาพรรณนาต่อไปนี้

พระราชวัง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก แนวกำแพงวังแต่เหนือไปใต้ยาวราว ๓๓๙ วา(๒,๒๒๕ ฟุต) กำแพงวังชั้น

นอกขึ้กซุงไม้สักสูง ๓ วาเศษ (๒๐ฟุต)เป็นระเบียด เห็นจะสร้างเพิ่มขึ้นเมื่อภายหลังเข้าเมืองกูนเป็นชยถ ต่อระเบียดเข้าไปไว้เป็นที่ว่าง ทางพวกรักษาวังเดินกว้างประมาณ ๑๕ วาเศษ (๑๐๐ฟุต) แล้วมีกำแพงก่ออิฐถือปูนอีกชั้นหนึ่งสูงราว ๘ ศอกคับ (๑๒ฟุต) มีประตูสังทางยกด้านละประตู ด้านเหนือมีประตูน้ำสำหรับเป็นทางเรืออีกประตูหนึ่ง ในกำแพงเข้าไปมีกำแพงแบ่งเขตวังเป็นชั้นนอก ชั้นกลางและชั้นใน ไว้ที่เป็นลานวังชั้นนอกตลอดด้านหน้า (อย่างเดียวกับพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ นี้) สถานที่ราชการต่าง ๆ บรรดาที่เอาไว้ในวังอยู่ในลานชั้นนอกโดยมาก จะพรรณาแต่ที่เป็นสิ่งสำคัญ (คือสองข้างประตูวังด้านหน้า) (อย่างประตูวิเศษชัยศรี) มีหอสูงก่อด้วยอิฐ ๒หอ เรียกว่า "หอพระเชียวแก้ว" (ได้พรรณามูลเหตุที่สร้างไว้ในตอนตำนานเมืองหงสาวดีแล้ว) อยู่ทางข้างขวาหอหนึ่ง หอนาฬิกา (จะกล่าวอธิบายกับสิ่งอื่นอันอยู่ในวังตอนนี้ต่อไปข้างหน้า) อยู่ทางซ้ายหอหนึ่ง มีศาลาลูกขุนพ่าเรียกว่า "หลุดดอ" Hlutdaw อยู่กลางหลังหนึ่ง ต่อไปข้างฝ่ายเหนือมีหมู่มณฑปที่ "ประดิษฐาน" พระศพพระเจ้ามินดงกับพระมเหสี ข้างฝ่ายใต้มีวัดสังฆาวาสจำลอง Model ของพระเจ้าสีป้อสร้างวัดไว้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติหนึ่ง นอกจากสิ่งที่กล่าวมานี้ มีโรงแสงสรรพยุทธ โรงกระษาปณ์ โรงพิมพ์ โรงไปรษณีย์ ล้วนอยู่ในลานวังชั้นนอกตอนนี้ทั้งนั้น ปลกรายกันไป

ตามริมกำแพง สถานต่าง ๆ ที่กล่าวมาบางแห่งควรจะกล่าวอธิบายไว้ในหนังสือนี้ด้วย คือ

หอนาฬิกานั้น ว่าในห้องชั้นล่างมีกะลามะพร้าวเจาะก้นลอยน้ำไว้ เมื่อกะลาจมหนหนึ่งนับเวลาเป็นนาฬิกาหนึ่ง ข้อนี้ประเพณีในเมืองไทยเราแต่โบราณก็ใช้อย่างเดียวกัน และอาจยอกต่อไปได้ว่าเอาแบบมาจากอินเดีย เพราะคำที่เรียกว่า "นาฬิกา" เป็นภาษามคธ หมายความว่า "กะลามะพร้าว" มีเป็นสำคัญอยู่ ชั้นหอนาฬิกานั้นทำเป็นมณฑปโถง แขวนกลองใบหนึ่งฆ้องใบหนึ่ง สำหรับตีบอกเวลาแก่ชาวพระนคร แต่วิธีตีดูเหมือนผู้แต่งอภิธารจะไม่รู้ฉันจะทะนงตัวบอก อธิบายว่า กลางวันตีฆ้องกลางคืนตีกลอง เพราะมีหลักอยู่ในคำพูดของไทยเราเรียกกำหนดเวลากลางวันว่า "โมง" ตามเสียงฆ้อง เรียกกำหนดเวลากลางคืนว่า "ทุ่ม" ตามเสียงกลอง คงเป็นเพราะโบราณไทยเราก็ใช้ฆ้องกับกลองตีบอกเวลาอย่างเดียวกันกับพม่า

ศาลาลูกขุนที่พม่าเรียกว่า "หลุดดอ" นั้นสร้างติดกับกำแพงวังด้านในที่ตรงหน้ามหาประสาท เห็นจะมีประตูลับสำหรับเป็นทางเสด็จออกด้วย เพราะมีอธิบายว่าที่ในศาลาหลุดดอนั้นมีสีหาสนบัลลังก์สำหรับพระเจ้าแผ่นดินประทับเป็นประธาน ในที่ประชุม (เมื่อสอร์คเดอสัน ปฏิสังขรณ์ราชวัง ศาลาหลุดดอชำรุดซวนเซเหลือที่จะซ่อมจึงสั่งให้รื้อเสีย แต่สีหาสนบัลลังก์ในนั้นเอาไปคุมรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถาน ณ เมืองกาลกัตตา)

เมื่อกล่าวถึงหลุดดอ ควรจะกล่าวต่อไปถึงวิธีบังคับราชการเมืองพม่าอย่างโบราณ ตามอธิบายที่มีอยู่ในหนังสืออภิธานเมืองพม่าเหนือด้วย เพราะเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่จะเล่าในที่อื่นต่อไปข้างหน้า วิธีปกครองของพม่าอ้างเอาหนังสือ "โลกพยุหะ" Lauwka Bayuha เป็นตำรา แต่หนังสือนั้นฉันไม่เคยเห็น และไม่ทราบว่าจะได้แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วหรือยัง กำหนด (ลูกขุน) หัวหน้าข้าราชการเป็น ๒ แผนก คือสำหรับราชการแผ่นดินแผนก ๑ สำหรับราชการในสำนักแผนก ๑ ศาลา "ลูกขุน" หลุดดอเป็นที่ประชุมพวกหัวหน้าในแผนกราชการแผ่นดิน (อังกฤษเรียกพวกนี้ว่า Ministers) ยังมีศาลาในวังชั้นกลางใกล้ราชมนเทียรอีกแห่งหนึ่ง เรียกว่า "พเยเดก" Bye Daik เป็นที่ประชุมหัวหน้าราชการส่วนราชสำนัก (อังกฤษเรียกพวกนี้ว่า Privy Co nicllors) สองพวกนี้พิเคราะห์ดูจะตรงกับ "เสนาบดี" และ "มนตรี" ของไทยเรา จะเรียกอย่างไทยต่อไปให้เข้าใจง่าย

เสนาบดีนั้น พม่าเรียกว่า "วุนคยี" Wungyi (ไทยเรียกว่า "หวุ่นกี้") มี ๔ คน เป็นผู้กำกับราชการกระทรวงต่าง ๆ (ดูจะตรงกับตำแหน่งจตุสดมภ์ เมือง วัง คลัง นา ในทำเนียบเดิมของไทยเราเมื่อชั้นก่อน มีอัครมหาเสนาบดีมหาดไทยและกลาโหม) ถ้าประชุมกันทั้ง ๔ คนเป็นสภาสูงสุดในเมืองพม่า รองเสนาบดีลงมามีขุนนางผู้ใหญ่ชั้น "วุน" Wun อีก ๒ คน พม่าเรียกว่า "มยินสุคยี" Myinsugyi อธิบายว่าเป็นนายทัพม้า

คน ๑ เรียก "อสิวุน" Athiwun (อะเชหวุ่นก็ที่เป็นแม่ทัพมาที่เมืองไทยเป็นตำแหน่งนั้น แต่เพิ่มยศให้เสมอเสนาบดี) ผู้ขัญชาการเกณฑ์พลคน ๑ แล้วถึงปลัดกระทรวง พม่าเรียกว่า "วุนทอก" Wundauk เป็นผู้ช่วยเสนาบดีอีก ๔ คน รวม ๑๐ คนนี้เป็นสมาชิกปรึกษาราชการในศาลาลูกขุน แต่เสนาบดีทั้ง ๔ เป็นผู้ชี้ขาด มนตรีนั้นพม่าเรียกว่า "อัตวินวุน" Atwinwun มี ๔ คน เป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ราชการทั้งปวงต้องผ่านทางศาลาลูกขุนหมดทุกอย่าง เป็นต้นว่าตั้งพระราชกำหนดกฎหมายก็ดี พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งยศศักดิ์หรือจะลงพระราชอาญา และจะตรัสสั่งราชการพิเศษอย่างใดก็ดี สภาเสนาบดีเป็นเจ้าพนักงานประกาศสั่งทุกอย่างว่า โดยย่อสภาเสนาบดีเป็นหลักราชการของประเทศพม่า เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงเสด็จประทับเป็นประธานในที่ประชุม แต่เมื่อถึงสมัยพระเจ้ามินดง ชั้นแรกมักโปรดให้พระมหาอุปราชเป็นประธานแทนพระองค์ เมื่อไม่มีพระมหาอุปราชแล้ว โปรดให้เสนาบดีคนใดคนหนึ่งซึ่งไว้วางพระราชหฤทัยยิ่งกว่าเพื่อนเป็นประธาน เพราะโดยปรกติทั้งเสนาบดีและมนตรีมีเวลาเข้าเฝ้าถึงพระองค์ทุกวัน เห็นไม่จำเป็นจะต้องเสด็จออกที่ศาลาลูกขุน เลยเป็นเช่นนั้นมาจนตลอดรัชกาลพระเจ้าสีป่อ

มณฑปที่ประดิษฐานพระศพพระเจ้ามินดงนั้น ตามอธิบายที่ทราบจากพม่า ว่าการปลงศพในเมืองพม่านั้นถ้าเป็นบุคคลจำ

พวกอื่นฝังศพทั้งนั้น เว้นแต่ "พระ" กับ "เจ้า" จึงเผาศพประเพณีปลงศพพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อถวายพระเพลิงแล้วเอาพระอัฐิธาตุลอยทิ้งน้ำหมด แล้วก่อพระเจดีย์ขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์ตรงที่ปลงพระศพ ต่อมาเปลี่ยนประเพณีเดิม เป็นเอาพระอัฐิธาตุบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่สร้างเป็นอนุสรณ์ (แล้วแต่จะสร้างพระเจดีย์ขึ้นณที่ใดตามสะดวก) ถึงรัชกาลพระเจ้ามินดง เมื่อพระอัครมเหสีทิวงคต (ก่อนพระเจ้ามินดงสวรรคตสัก ๒ ปี) พระเจ้ามินดงทรงอาลัยมาก ถึงทรงชาวไว้ทุกข์มาจนตลอดพระชนมายุและไม่ทรงตั้งผู้อื่นแทน ส่วนพระศพนั้นให้สร้างมณฑปบรรจุไว้ที่ในลานวังชั้นกลางใกล้กับพระราชมนเทียรทางด้านเหนือ และให้สร้างพระที่นั่งขึ้นองค์หนึ่งสำหรับไปประทับทรงศีลทำบุญมณฑปนั้น เนื่องมาแต่งานพระศพอัครมเหสีนั้น พระเจ้ามินดงตรัสสั่งสำหรับพระบรมศพของพระองค์เองว่าไม่ต้องถวายพระเพลิง ให้สร้างมณฑปบรรจุพระบรมศพไว้ ในพระราชวังอย่างเดียวกับพระอัฐิพระอัครมเหสี พระเจ้าสีป่อจึงต้องทำตาม แต่ให้สร้างมณฑปนั้นที่ลานพระราชวังชั้นนอก เห็นจะให้เป็นสง่าและสะดวกแก่มหกรรมที่ทำเป็นงานใหญ่ แต่นั้นก็เลิกประเพณีถวายเพลิงพระศพเจ้าสืบมา พวกพม่าถือว่าการที่บรรจุพระสพไว้ ในมณฑปเหมือนกันกับบรรจุพระอัฐิธาตุไว้ในพระเจดีย์ มิใช่ฝังพระศพ

วัดสังฆาวาสจำลองนั้น สร้างในลานพระราชวังชั้นนอกข้างฝ่ายขวาเป็นคู่กับมณฑปที่บรรจุพระศพพระเจ้ามินดง ที่ตรง

สร้างวัดจำลองนี้เดิมเป็นศาลาที่ประชุมพระสงฆ์ ครั้งพระเจ้าสิบ่อเสด็จเข้าแปลพระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญ เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร แปลที่ศาลานี้ เมื่อได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินจึงสร้างวัดจำลองไว้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ ผู้มีทำบรรจงมาก จำหลักปิดทองล่องชาดประดับกระจกทั้งนั้น

ประตูวังรูปร่างเป็นอย่างไรไม่มีจะดูแล้ว ปรากฏแต่ว่าประตูเข้าวังชั้นกลาง (อย่างประตูพิมานชัยศรีในกรุงเทพฯ นั้น) ฝรั่งว่า ทางกลาง เข้าออก ได้แต่ พระเจ้า แผ่นดิน หรือพระ มหาอุปราช ผู้อื่นต้องเดินทางประตูข้าง (ดูน่าสันนิษฐานว่าจะยานใหญ่และยานเล็กอย่างประตูพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ นั่นเอง)

ในพระราชวังชั้นกลาง ด้านหน้าตรงเนินปราสาทเป็นสนาม (อย่างตรงหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท) ว่าสำหรับมีการกีฬา Sports พิเคราะห์เข้ากับกฎมนเทียรบาลไทย พอเข้าใจได้ว่าเป็นที่สำหรับพวก "มงครุ่มซ้ายขวากุลาตีไม้" เล่นเวลาเสด็จออกงานพิธีใหญ่ และสำหรับเล่น "สรรพกีฬา" ในเวลาอื่น ในลานด้านหน้านั้นริมกำแพงมีทิมพลรายตลอด มีโรงช้างต้นสกัดด้านหนึ่ง โรงม้าต้นสกัดด้านหนึ่ง หลังโรงช้างต้นมีกำแพงกันที่เป็นแปลงหนึ่งต่างหาก ยอกอธิบายในแผนผังว่าเป็นโรงไว้ราชรถ แต่สันนิษฐานว่าคลังไว้ของหลวงต่างๆ ก็เห็นจะอยู่ในที่แปลง

นั้นด้วย ทางข้างหลังโรงม้าต้นก็มีที่กันเป็นแปลงหนึ่งต่างหาก ในที่แปลงนี้สร้างมณฑปที่บรรจุพระศพพระอัครมเหสี และพระที่นั่งทรงศีลของพระเจ้ามินดง ต่อนั้นไปอีก (ฉันไม่ได้ไปดู) ในแผนผังบอกแต่ว่ามีพระเจดีย์ Pagoda แต่พิเคราะห์ในเรื่องพงศาวดารปรากฏว่า ราชบุตรองค์หนึ่งกับราชธิดาองค์หนึ่งของพระเจ้าสีป่อกับนางราชินีสุปยาลัตออกทรพิษสิ้นพระชนม์ในคราวเดียวกัน ๒ องค์ ให้บรรจุศพที่ในราชวัง จึงสันนิษฐานว่าคงสร้างมณฑปที่บรรจุตรงนั้นเอง ลานวังชั้นกลางตอนต่อไปทางด้านข้างยกพื้นเป็นปราสาท มีโรงช้างเผือกอยู่ใกล้เป็นปราสาททั้ง ๒ ข้าง ต่อไปข้างขวาเป็นคลังมหาสมบัติและสถานที่ประชุมมนตรี ทางข้างซ้ายในแผนผังลงแต่ว่าที่ข้าราชการอยู่ ลานวังชั้นกลางต่อไปข้างหลังเป็นสวนขวาสำหรับเสด็จประพาสข้างหนึ่ง สวนซ้ายสำหรับเป็นที่สำราญของนางในข้างหนึ่ง กว้างใหญ่ทั้ง ๒ สวน จนตลอดกำแพง สวนทั้ง ๒ แห่งนั้นเดิมมีสระน้ำลำคลองและตำหนักที่ประทับ กับทั้งสวนดอกไม้ก่อภูเขาเป็นที่เสด็จออกประพาสกับนางใน ชั้นกลางด้านหลังเป็นที่อยู่ของพนักงานรักษาวัง มีแต่ตอนกลางไม่ตลอดทั้งด้าน

ที่ฉันพรรณาวังชั้นนอกและชั้นกลางดังกล่าวมา ต้องว่าตามอธิบายและแผนผังที่มีอยู่ในหนังสืออภิธานเมืองพม่าเหนือ ถ้าจะให้ว่าตามตาเห็นเองเกือบไม่มีอะไรจะเล่า เพราะของรื้อศูนย์ไปเสียเกือบหมดแล้ว นอกจากปราสาทราชมเทียร ของอื่นยัง

เหลืออยู่ไม่กี่สิ่ง แรกไปถึงพระราชวังแลเห็นแต่ระเนียดไม้ซุง ซึ่งเคยเป็นกำแพงวังชั้นนอกมีเหลืออยู่สักหน่อยหนึ่ง พอรู้ว่าเขตวังของเดิมอยู่ตรงแนวระเนียดนั้น กำแพงและประตูวังก็ไม่มีอะไรเหลือ แลดูโล่งโถงไปหมด เดินต่อเข้าไปเห็นหอสูงก่อด้วยอิฐ ๒ หอ ผู้นำทางเขาบอกว่าหอพระเชียงแก้วหอหนึ่ง หอนาฬิกาหอหนึ่ง ถ้าไม่ได้ศึกษาแผนผังไปก่อนก็รู้ไม่ได้ว่าอยู่สองข้างประตูวัง ต่อนั้นเลยไปทางใต้ถึงที่บรรจุพระศพพระเจ้ามินดง ถ้าเปรียบกับแผนผังพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพ ฯ ก็อยู่อย่างที่สนามหน้าศาลาลูกขุนใน ทำเป็นมณฑปก่ออิฐถือปูนยอดลวดลายและยอดทองประดับกระจกทั้งองค์ มีกำแพงแก้วแล้วถึงรั้วไม้ล้อมรอบเป็น ๒ ชั้น ต่อออกมามีมณฑปขนาดย่อมที่บรรจุพระศพอีก ๓ หลัง หลังหนึ่งเป็นมณฑปหลังคาเครื่องไม้บรรจุพระศพอัครมเหสีของพระเจ้าสารวดี อันเป็นชนนีของพระอัครมเหสีของพระเจ้ามินดง อีกหลังหนึ่งเป็นมณฑปก่ออิฐถือปูนยอดลวดลายรัฐบาลอังกฤษให้สร้างบรรจุศพ พระนางอเลนันดอ มเหสีของพระเจ้ามินดง อันเป็นชนนีของพระราชินีสุปยาลัต อีกหลังหนึ่งก็เป็นมณฑปหลังคาเครื่องไม้ เป็นที่บรรจุพระศพพระชนนีของพระเจ้าสีป่อ เมื่อว่าถึงที่บรรจุพระศพพระเจ้ามินดงเห็นน่าชมลอร์ดเคอสันอีกหลังหนึ่ง ที่สั่งให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ให้งามเหมือนแต่เดิม แลดูยังเป็นสง่าอยู่จนทุกวันนี้ เมื่อไปถึงวัดสังฆาวาสจำลองของพระเจ้าสีป่อ ซึ่งอยู่ตรงกันกับมณฑปที่ไว้พระศพอีกฝ่ายหนึ่งนั้

กล่าวมาแล้ว พอเห็นก็เกิดสังเวช ด้วยทิ้งให้ชำรุดทรุดโทรม ขนาดหักพังถึงเครื่องยนล่นร่วงลงมาข้างแล้ว เห็นจะเย็นด้วยรัฐบาลเห็นว่ามิใช่ของสำคัญ และการที่จะปฏิสังขรณ์ให้คืนดีอย่างเดิมจะสิ้นเปลืองมากนัก จึงทิ้งให้สิ้นอายุไปเอง อีกสักสี่ห้าปีใครไปเมืองมัณฑเลก็น่าจะไม่ได้เห็นวัดที่ว่านี้ ของเดิมที่ในลานวังยังเหลืออยู่อีกสิ่งหนึ่งคือสวนขวา แต่เอาไว้เฉพาะตอนสวนดอกไม้ใยบริเวณของพระที่นั่งเย็น ที่พระเจ้าสีป้อเสด็จออกรบแม่ทัพอังกฤษเมื่อจะเอาพระองค์ไปจากเมืองพม่า ได้ยินว่าเมืออังกฤษจะเอาพระราชวังเย็นที่ทำราชการ ทำแผ่นโลหะจารึกยอกเรื่องติดไว้ที่พระที่นั่งเย็นนั้น แต่เดี๋ยวนี้ศูนย์ไปหมดแล้วทั้งตัวพระที่นั่งเย็นและแผ่นจารึกนั้น ยังเหลือแต่สวนดอกไม้กับภูเขาที่ก่อขึ้นเป็นเครื่องประดับ (ทำอย่างเลวไม่น่าดูเลย) สถานที่ต่าง ๆ ที่เป็นของเดิมในราชวังเมืองมัณฑเล นอกจากปราสาทราชมนเทียรที่จะพรรณาต่อไปข้างหน้า ยังเหลืออยู่แต่เพียงเท่าที่กล่าวมา

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันอาทิตย์ก่อน หม่อมเจ้าอุปลีสานเธอกลับจากขึ้นังเข้า

ไปหา เชิญลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๑ มิถุนายนไปให้ พร้อมทั้งพระนิพนธ์เที่ยวเมืองพะม่าตอน ๔ ท่อน ๓ กับรูปฉายเรือนเจ้าเมืองพะม่า เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

ในตำนานเมืองมัณฑเลซึ่งตรัสเล่าความนี้ มีข้อความที่ไม่เคยทรายแวววมาแต่ก่อนเลยอยู่หลายประการ ข้อต้นก็คือความคิดหลอดคัฟเฟอรินในครั้งแรก ไม่ได้ตั้งใจจะล้มเลิกการมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองพม่า หากแต่เป็นไปไม่ได้จึงต้องล้มเลิกนั้น ต้องชมว่าเป็นการที่เขาคิดรอบคอบมาอย่างดีแล้ว ไม่ใช่เห็นแก่ตัว (คืออังกฤษ) มากเกินไป

ถัดมาก็ชอบใจหลอดเคอสันเป็นล้นพ้น ที่สั่งกลับไม่ให้ล้างพระราชมนเทียรเดิม ถ้าไม่ฉะนั้นเราจะไม่ได้เห็นอะไรเป็นทางประกอบความรู้เลย แต่การสร้างปราสาทที่พักเจ้าเมืองพม่าขึ้นนั้นไม่เห็นชอบด้วย เห็นไม่จำเป็นเลย ที่พักเจ้าเมืองพม่านั้นควรมีดอก แต่ควรเลือกที่สร้างให้อยู่สบาย ไม่จำเป็นต้องทำเป็นปราสาทบนกำแพงเมือง

ในหนังสือซึ่งถวายมาคราวก่อน กราบทูลเตาเสาข้างประตูเมืองมัณฑเลว่าเป็นเสาไต้ และกราบทูลว่าในหนังสือเก่า ๆ ท่านพรรณาถึงเสาไต้ว่าแต่งวิจิตรพิสดารนั้น ต่อมาเผอิญได้พบในหนังสือปฐมสมโพธิ ตอนกล่าวถึงพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนัตตลักขณสูตร เปรียบรูปขันธกับเสาไต้ว่าดังนี้

"รูปขันธของอาตมา จงโสภาผ่องใส
ประดับไปด้วยอลังการ ปานประหนึ่งว่าเสาไต้
อันแล้วไปด้วยทองแลผ้าแดง อันตกแต่งไว้เป็นอันดี
เป็นทัศนาการชื่นบานแห่งจิตร"

คัดมาถวายเพื่อประกอบคำที่กราบทูลมาก่อน

อีกเรื่องหนึ่ง ได้เห็นถ้อยคำ นายเนตร พูนวิวัฒน์ ส.ส. เขาแต่งลงหนังสือพิมพ์ว่าด้วยไปเที่ยวประเทศญี่ปุ่น เกาหลี เม่งจูกัก และประเทศจีน เขาว่าพื้นที่ตอนตั้งแต่กำแพงใหญ่ (บ้วนลี้เซงเสีย) เข้ามาถึงเมืองยักกังนั้น กันดารแห้งแล้งมาก ราษฎรจนยากเหลือประมาณ ห้วงอุยศพชาวบ้านฝังกันไว้ในท้องนานั่นเอง พูนดินทับหลุมไว้เหมือนก่อพระทราย อันนี้ก็ไปเข้าเรื่องสถูปชาดกประเพณีโบราณเก่าแก่นั้นทีเดียว

อีกเรื่องหนึ่ง เขาลงพิมพ์ในหนังสือ "บางกอกไตม์" วันที่ ๑๓ เดือนนี้ ว่าขุดได้พระพุทธรูปทองคำที่หนองโพน (หรืออะไรเค้านั้น) ในแขวงเมืองเวียงจันท์ มีขนาดสูงถึง ๒๒ เซนติเมตร กว้าง ๑๒ เซ็นต์ สันนิษฐานตามส่วนที่ว่านั้นน่าจะเป็นพระยืน หวังว่าคงทอดพระเนตรเห็นข่าวนั้น ไม่ผ่านพระเนตรไป เขาเดาไว้ในนั้นว่าเห็นจะสร้างยุคพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงพระนามว่า Saya Setha Thamilkarat อยู่ข้างจะมัวซัว สมจะเป็นว่าชัยเชษฐาธรรมิกราช เขาเดาว่าพระนั้นสร้างเมื่อ

(ค.ศ.?) ๑๗๑๔ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๕๗) อย่างไรก็ดี ให้นึกประมาทว่าต้น เพราะพระทางนั้นไม่เคยเห็นที่งามเลย จะสำคัญอยู่ก็ที่เป็นทองคำเท่านั้น

อีกเรื่องหนึ่งขอประทานทูลหารือ ด้วยพิจารณาเมื่อก่อนจะสิ้นพระชนม์ตรัสสั่งเกล้ากระหม่อมให้จัดการเรื่องพระบรมอัฐิของท่าน สุดแต่เกล้ากระหม่อมเห็นว่าสมควรจะจัดอย่างไร พระบรมอัฐิของท่านซึ่งมีอยู่นั้น คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรดาพระบรมอัฐิซึ่งใครต่อใครเวนถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้นั้นมีมากต่อมาก เจ้าพนักงานรับเก็บเข้ารวมไว้ในปราสาทพระเทพบิดรมุขหลังทั้งนั้น เกล้ากระหม่อมจะจักให้ไปรวมอยู่แห่งเดียวกันก็รู้สึกว่าไม่สู้เข้าการสมควร เพราะถูเป็นการเชิญเข้าพักไว้ไม่เป็นที่หวังใจได้ว่าเป็นหลักแหล่งมั่นคงแล้ว อาจมีเวลากระจัดกระจายไปข้างไหนในภายหน้าอีกก็ได้ จึงคิดว่าถ้าได้จัดการบรรจุเสียณที่แห่งใดแห่งหนึ่งจะเป็นดีกว่า พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น คิดจะเชิญไปบรรจุไว้ในฐานพระประธานวัดหงสรัตนาราม พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เห็นว่าเชิญไปบรรจุไว้ในฐานพระประธานแห่งวิหารน้อยโพธิลังกาในวัดมหาธาตุจะเป็นเหมาะ ส่วนพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังนึกไม่ออกว่าควรจะเชิญไปบรรจุไว้ที่ไหน ขอ

ประทานหารือว่าความคิดอย่างนี้จะเป็นการสมควรหรือไม่ หาก
ทรงพระดำริเห็นประการใดได้โปรดประทานพระดำริด้วย จะเป็น
พระเดชพระคุณล้นเกล้า จะได้จัดให้สำเร็จไปเสีย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรสิ

บ้านชินนามอน บีนัง
วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๐ มิถุนายน มา
ถึงภายหลังวันเกิดของหม่อมฉันวันหนึ่ง จึงถือโอกาสเริ่มต้นจด
หมายฉบับนี้ ด้วยขอถวายพระกุศลซึ่งหม่อมฉันได้ทำเพ็ญในวัน
เกิด ปีนี้สวดมนต์เลี่ยงพระที่บ้านชินนามอน เนื่องกับฉลองพระ
พุทธรูปปางนาคปรก ซึ่งหม่อนฉันคิดแยบถวายพระองค์หญิงแดง
ราว ๒๐ ปีมาแล้วและเย็นมรดกตกต่อมาถึงพระองค์หญิงขาว ครั้น
พระองค์หญิงขาวสิ้นพระชนม์ เขาเอาออกขายเลหลัง หม่อมฉัน
จึงให้รับซื้อมาไว้บูชาเป็นพระประจำวันของหม่อมฉันองค์หนึ่ง กับ
พระพิมพ์พุทธปาฏิหาริย์ ๘ ปางที่รัฐบาลเมืองพม่าส่งมาให้ ดัง
หม่อมฉันได้เคยทูลไปแต่ก่อนแล้วอีกองค์หนึ่ง นอกจากนั้นเกิด
อยากรดน้ำมนต์ หม่อมฉันจึงสั่งซายแอ๊วให้ไปทูลขอน้ำมนต์

ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไม่อยู่ได้แต่น้ำมนต์ เธอจึงไปขอที่พระธรรมวโรดมอีกองค์หนึ่งเป็นน้ำมนต์ ๑ แห่งรวมกันส่งมาให้หม่อมฉันรด ดูก็เป็นของศักดิ์สิทธิ์ พอรดถึงศีรษะก็รู้สึกซึมซาบสำราญใจขึ้นในทันทีด้วยอำนาจความเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย แม้คนอื่น ๆ ที่มาช่วยงานก็ขอให้ประพรมให้ทั่วทุกคน ในบ่ายวันนั้นได้มีการเลี้ยงน้ำชาพวกไทยที่ออกมาอยู่ชิ้นนังด้วยกัน เป็นอันสำเร็จเสร็จงานโดยเรียบร้อย จึงเห็นสมควรถวายพระกุศลไว้ด้วยประการฉะนี้

หญิงมารยาตรออกมาถึงเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายนนั้น พาของกินกับที่เขียบุหรี่เป็นเครื่องเคลือยมามอบ ยอกว่าเป็นของคุณโตฝากมาให้หม่อมฉัน ขอท่านได้โปรดยอกคุณโตด้วยว่าหม่อมฉันชอบใจมาก

เรื่องพระพุทธรูปทองคำที่ว่าขุดพบในแขวงเมืองเวียงจันท์นั้น หม่อมฉันได้อ่านทรายจากหนังสือพิมพ์ Bangkok Times แล้ว เมื่อหม่อมฉันขึ้นไปมณฑลอุดรได้ตั้งใจตรวจตราแยบพระพุทธรูปกรุงศรีศัตนาคนหุต ได้เห็นพระที่เขานับถือว่าเป็นของงามดีหลายองค์ หม่อมฉันไม่เห็นมีงามเลย พิเคราะห์ตามเรื่องพงษาวดารก็เห็นเหตุ ด้วยกรุงศรีสัตนาคนหุตรุ่งเรืองเจริญขึ้นในครั้งพระ

ไชยเชษฐา ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นสมัย เมื่อวิชาช่างทางเชียงใหม่ทรุดโทรมเสียแล้ว พระกรุงศรีสัตนาคนหุตถ่าย แยยไปจากเมือง เชียงใหม่ทั้งนั้น แม้พระพุทธรูปกรุงศรีสัตนาคนหุตที่เลื่องลือ และโปรดให้เชิญลงมาไว้ในกรุงเทพ ฯ ช้านานมาแล้ว เช่นพระเสริม พระใส พระสุก แม้ที่สุดจนพระวิมลนาคโฉมเฉลาที่กรมหลวงประจักษ์ ฯ เชิญลงมาถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ดูก็ไม่สู้ตาสักองค์เดียว พระองค์ที่ขุดได้ใหม่พิเคราะห์เทียบกับศักราชที่เขาว่า หม่อมฉันเห็นว่าคงอยู่ในพวกนั้นเอง ถึงพระยาง ผู้ที่เขาได้เห็นก็ยอถว่าไม่งดงามอะไรเลย

เรื่องพระบรมอัฐิของพระองค์วาณี ที่ท่านทรงปรึกษาหม่อมฉันนั้น มาตริตรองดูเห็นเป็นเรื่องสำคัญ ยิ่งคิดไปก็ยิ่งเห็นข้อสำคัญซึ่งควรจะคิดวินิจฉัยมากขึ้น เห็นจะต้องเขียนวินิจฉัยถวายยืดยาวสักหน่อย หม่อมฉันไม่มีเวลาพอจะเขียนได้ในสัปดาห์นี้ เพราะต้อง เขียนตอบ ขอบคุณ เนื่องด้วย ได้ รับพร วันเกิด มากมายหลายฉบับ หม่อมฉันตั้งใจจะเขียนวินิจฉัยเรื่องพระบรมอัฐิถวายตามพระประสงค์ ส่งคราวเมล์วันจันทร์ที่ ๒๙ มิถุนายน

ในคราวเมล์นี้หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยว เมืองพม่า ท่อนที่ ๑ ในตอนที่ ๔ มาถวายอีกท่อนหนึ่ง อยู่ข้างสั้นสักหน่อย เพราะไม่มีเวลาพอจะเขียนได้ยาวกว่านั้นให้ทันมอย ชายใหม่ นำไป ถวายในวันศุกร์ที่ ๒๖ นี้ เรื่องตอนนี้มีรูปฉายาลักษณ์ประกอย ๑ รูป คือ

๑. รูปมหาปราสาทกับท้องพระโรง ดูข้างด้านหน้า

๒. รูปหอสูงในราชวัง เมืองมัณฑเล

๓. รูปเนินปราสาท ตอนที่ก่อเชื่อนกับที่ขุดเสาเป็นนอกชานต่อกัน

๔. รูปที่คนอยู่ยามคอยไล่แร้งบนหลังคาพระราชมนเทียร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

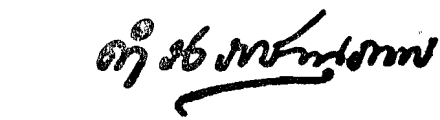

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๔ เที่ยวเมืองมัณฑเล (ต่อ)

ปราสาทราชมณเฑียรที่ในราชวังเมืองมัณฑเล สร้างบนพื้นที่ซึ่งถมสูงขึ้นกว่าแผ่นดินสัก ๖ ศอก (๑๐ ฟุต) พื้นเนินนั้นข้างด้านหน้าแคบ ต่อเข้าไปข้างในกว้าง ตรงที่กว้างราว ๙๔ วา (๕๕๐ ฟุต) ด้านยาวเข้าไปข้างในราว ๑๕๒ วา (๑,๐๐๐ ฟุต) ก่อเชื่อนถมดินปูพื้นเย็นชาลาตรงที่สร้างท้องพระโรงหน้าตอนหนึ่ง ต่อเข้าไปถึงตอนที่สร้างมหาปราสาทกับท้องพระโรงใน ไม่ถมดินปล่อยไว้เย็น "ใต้ถุน" แลเห็นเสาขึ้นลงถึงแผ่นดิน ข้างบนปูกระดานเหมือนอย่าง "นอกชาน" ตลอดตอน ตอนหลังตั้งแต่

"มนเฑียรแก้ว" ไปตลอดที่สร้างตำหนักนางในจนถึงท้องพระโรงหลังซึ่งอยู่สุดเนินถมดินก่อเชื่อนและปูพื้นเย็นชาลาอีกตอนหนึ่ง เหตุใดจึงไม่ถมดินตรงใต้มหาปราสาทกับท้องพระโรงในไว้ เว้นตอนหนึ่งดูน่าพิศวงอยู่ ข้อนี้พิเคราะห์ในเรื่องตำนานปรากฏว่ามหาปราสาทองค์นั้น เดิมพระเจ้าสารวดีพระชนกนาถของพระเจ้ามินดงซึ่งเสวยราชย์แต่ พ.ศ. ๑๓๘๐ จน พ.ศ. ๑๓๘๙ สร้างขึ้นที่เมืองอมรปุระ พระเจ้ามินดงให้ย้ายเอามาปลูกที่เมืองมัณฑเล ชวนให้สันนิษฐานว่าจะเย็นเพราะเกรงอัปมงคลในการตัดเสามหาปราสาทจึงให้ปลูกไว้ตามเดิม ให้ถมดินแต่ตรงมณเฑียรและสถานที่สร้างใหม่ นี่ว่าโดยเดาด้วยคิดไม่เห็นเหตุอื่น ที่พื้นวังริมเชื่อนที่ด้านใต้ มีหอสูงสัณฐานกลมสร้างด้วยไม้ยอดเย็นปราสาท ทำทางขึ้นบันไดเวียนอยู่ข้างนอกหลังหนึ่ง ว่าเย็นของพระเจ้าสีป้อสร้างสำหรับขึ้นทอดพระเนตรพระนคร นอกจากนั้นมีปืนใหญ่ทั้งรายทางด้านหน้าหลายกระบอก เย็นปืนทองเหลืองฝรั่งหล่อแทบทั้งนั้น คงเย็นของได้ไปแต่ประเทศอื่นเมื่อพม่ารบชนะ มีกระบอกหนึ่งหล่อด้วยเหล็กยาวเกือบ ๓ วา ผู้มีอายุว่าเกลียดว่าได้จากประเทศยักไข่ เดี๋ยวนี้เอาไปไว้ข้างด้านหลัง รอยเขตบนชาลาตอนที่สร้างปราสาทราชมนเฑียรนั้นขึ้นเย็นชั้นกลาง (ที่ผู้ชายเข้าได้) เข้าไปทั้งสองข้างจนถึงมนเฑียรแก้ว (ที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่) ต่อนั้นเข้าไปเย็นเขตวังชั้นใน (เข้าได้แต่ผู้หญิง) ไปจนถึงกำแพงด้านหลัง

พม่าเรียกปราสาทว่า Pyathat มีกำหนดศักดิ์ต่างกันด้วยจำนวนชั้นเครื่องยอด ยอด ๗ ชั้นทำได้แต่ของหลวงและพุทธสถาน นอกจากนั้นต้องทำยอดแต่ ๕ ชั้นหรือ ๓ ชั้น ราชมนเทียรนั้นพม่าเรียกว่า Zaung กำหนดศักดิ์ด้วยจำนวนชั้น "คอสอง" สมมตว่าเป็นชั้นหลังคา ต่างกันเป็น ๕ ชั้นหรือ ๓ ชั้น ๒ ชั้น มีในหนังสือบางเรื่องว่าบ้านขุนนางผู้ใหญ่ที่มีความชอบได้พระราชทานอนุญาตให้ทำหลังคาเรือนซ้อนหลายชั้นเป็นบำเหน็จก็มี ฉันไปเที่ยวในเมืองพม่าเห็นปราสาทมากกว่ามาก เพราะมีตามวัดแทบทุกวัดก็ว่าได้ ที่ตามมหาเจดียสถานแต่ละแห่งก็มีผู้ศรัทธาสร้างปราสาทถวายเป็นพุทธบูชาแทบนับไม่ถ้วน แต่บรรดาปราสาทพม่าที่ฉันได้เห็นไม่มีแห่งอื่นจะงามเหมือนมหาปราสาทในพระราชวังเมืองมัณฑเล ทั้งทรวดทรงส่วนสัดดูหาที่ติมิได้เลย แม้จะมุกจะมอมอย่างอยู่ทุกวันนี้ พอแลเห็นก็ชวนตาต้องหยุดยืนดู เมื่อเวลายังยืดทองผ่องใสและประดับกระจกบริบูรณ์อยู่จะงามสักปานใด จดนึกเสียดายไม่ได้ เขาบอกว่าเมื่อเมืองพม่าตกเป็นของอังกฤษแล้วในปีหนึ่งเกิดพายุใหญ่พัดหลังคามหาปราสาทพังลงมา รัฐบาลให้กลับสร้างขึ้นอย่างเดิม แต่จะยืดทองประดับกระจกเหมือนอย่างเก่าเห็นว่าจะสิ้นเปลืองมากนัก จึงให้ทาดินแดงแทนประดับกระจกไว้ให้เห็นเพียงตั้งแต่ปลียอดขึ้นไปจนถึงฉัตรยอดปราสาท ราชมน-

เฑียรสถานนอกจากปราสาทกล่าวได้ว่ารูปทรง อย่างเดียวกันหมด เป็นแต่ขนาดต่างกัน กับชั้นหลังคามากและน้อยผิดกัน ที่เป็นราชมนเฑียรหลังคา ๕ ชั้น สถานอื่นก็ลดลงมาโดยลำดับ เช่นท้องพระโรงทำหลังคาแต่สองชั้นเท่านั้น มีของที่น่าพิศวงอยู่บางอย่าง เป็นต้นว่าหลังคามหาปราสาทและราชมณเฑียรทั้งปวง มุงด้วยสังกะสีลูกฟูก อย่างที่เราใช้มุงหลังคา โรงแถว หรือปีกเป็นรั้วบ้านทั้งนั้น ข้อนี้รังพากันติเตียนว่าทำให้เสียสง่า แต่มีอธิบายของพม่าว่าประเพณีเดิมหลังคามหาปราสาท และราชมนเฑียรย่อมมุงด้วยแผ่นเงินหรือแผ่นทองคำ ถ้าสมัยเมื่องมัณฑเลเริ่มมีสังกะสีลูกฟูกเข้าไปถึงเมืองพม่า พระเจ้ามินดงทรงพระราชดำริว่าสังกะสีลูกฟูกก็คือทองคำนั่นเอง แต่เบากว่าและมุงง่ายกว่าแผ่นทองคำ จึงให้เอาสังกะสีลูกฟูกมุงหลังคามหาปราสาทราชมนเฑียร แต่แลดูก็ไม่น่าเกลียด เพราะมีเครื่องไม้จำหลักลวดลายบิดทองเป็นคอสองเชิงกลอนและครอบอกไก่ใยระกายังสังกะสีไม่ราคาญตานัก ของประหลาดอีกอย่างหนึ่งนั้น ที่บนหลังคาราชมนเฑียร มีซุ้มรังไก่สำหรับคนขึ้นไปนั่งประจำคอยเอากระสุนยิงไล่แร้งมิให้มาจับหลังคาราชมนเฑียร และมีบันไดไม้ไผ่ทอดประจำไว้บนหลังคาเป็นทางคนขึ้นด้วย พิเคราะห์ดูก็ชอบกล ฉันได้สังเกตเห็นแต่แรกไปถึงว่าที่เมืองพม่ามีแร้งชุม ไปเมืองไหนก็มักเห็นฝูงแร้งบินร่อนมิใคร่เว้นแต่ละวัน ครั้นไปเห็นว่าถึงต้องทำที่ให้คนนั่งยามคอย

ไล่แร้งอยู่บนหลังคาราชมนเฑียร ก็ทำให้หวนรำลึกถึงความหลังครั้งฉันยังเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จไปประทับที่เมืองนครปฐมเนืองๆ ที่นั่นมักมีฝูงแร้งมาบินร่อน ฉันต้องสั่งให้คนคอยระวังอย่าให้แร้งไปลงในพระราชวัง ที่หลังมานึกขึ้นได้ว่าธรรมดาแร้งชอบกินของเน่า ต่อมีซากศพสุนัขหรือโคกระบือที่ไหนจึงลงที่นั่น ก็ลองเปลี่ยนวิธีไล่แร้ง ด้วยสั่งว่าถ้าเห็นฝูงแร้งมาร่อนอยู่เมื่อใดก็ให้คนแยกย้ายกันเที่ยวหาซากศพ พบแล้วให้ฝังเสีย พอใช้วิธีนั้นก็ไม่มีฝูงแร้งมาร่อนอีก แต่ที่เมืองพม่าจะเป็นด้วยเหตุใดจึงถึงต้องให้คนขึ้นนั่งยามบนหลังคาราชมนเฑียรคอยไล่แร้ง หาทราบไม่

ร. ร. การช่างวุฒิศึกษา (แผนกการพิมพ์)

วงเวียนใหญ่ ธนบุรี โทร. 23640

เกียรติ ชอบฝึก ผู้พิมพ์และโฆษณา

พ.ศ. ๒๔๘๖